

ERDÉLYI MÚZEUM

XVIII. kötet.

1901.

VI. füzet.

Az angol nyelv a nemzetközi érintkezésekben.¹

Jelenben az európai nagy hatalmak nemzetközi vetélkedésének s féltékenységének korszakát éljük, mely különösen Angol-, Orosz-, Német- és Franciaország között foly. Ez utóbbi hatalmak figyelemre méltó tevékenységet fejtenek ki a föld még állami hatalom alatt nem álló területeinek bekebelezésére; s Anglia fenyegetve látja az ő gyarmati felsőbbségét szárazföldi szomszédjai által. A kornak ezen új jelensége néhány fontos kérdést hoz felszínre, melyek egyikével szándékozom foglalkozni.

Ez a kérdés az, hogy vajjon az angol nyelv valójában túlsúlyban lesz-e fővetélytársai felett? — nem, mint egyetemes nyelv talán, mert az alig-alig lehetséges, hanem mint a nemzetközi közlekedés fő eszköze és a nemzetközi művelődés főközvetítője.

Mindazáltal ne gondoljuk — ámbár remélni lehetne, sőt kívánatos volna, — hogy az angol nyelv a világ főnyelveit leszorítja helyükről. Egy egyetemes nyelv ép oly megvalósulhatatlan álom, mint egy egyetemes millennium; s félhetünk attól, hogy a nyelvek harefa nem fog előbb lecsendesülni, mint *Armageddon* harefa. (Ármageddon vagy Hármageddon vagy Horman, Megiddó hegye. Birák. 5. 19. Az isten ellenségei elpusztulásának helye.)

¹ E cikk lényege szerint angolul is megjelent az „American Unitarian Review“ 1891. október havi füzetének 4-ik számában (Bostonban). A szerkesztő Dr Allen J. Henrik, ki Kolozsvárt is járt 1881-ben, a következő bevezetéssel kísérte: „Olvasóink közül sokan a legnagyobb örömmel fognak emlékezni arra a kellemes látogatásra, melyet ez essay kiváló írója Kovács János tanár, ez-előtt kilencz évvel hazánkban tett. Kevés külföldi képesebb e tárgyról írni, már egyszer azért is, mivel a mi nyelvünket teljesen bírja, és a szempont, a melyből tárgyát tekinti, Európa délkeleti, különböző tájszólású népeinek a központjából — különös súlyt ad az ő véleményének.

Az angol nyelv lehető elterjedésének figyelmesebb megfontolását érdekesnek és ajánlatosnak tartom. Természetesen számíthatunk arra, hogy mint más nyelvek, úgy ez is enged a túlélés törvényének. E törvény nemcsak a phisikai lét harezára való tekintettel érvényes, hanem a politikai rendszerek, intézmények s eszmék terén is érvé nyesül s főleg a szavak terén, melyek az eszméket kifejezik. Ez pedig el lévén ismerve, az angol nyelv, mintegy sajátzerű végzetből kifolyólag van biztosítva a nagykiterjedésű használatról, egyfelől a veleszületett alkalmatosságnál fogva, s másfelől, a miről már biztos, a föld azon részeinek birtokba vétele által, melyeknek lakói alkalmasak arra, hogy a jövőre uralkodó befolyást gyakoroljanak. Az angol nyelv természeténél fogva *világnyelv*, s ebből az okból rokonságba lép az igen különböző fajú és rokonszenvű emberekkel. A német nép saját kezdetleges nyelvét annak angol-szász substratumában találja, míg a latin fajok sok szót találnak abban, melyek azonban kevésbé különböznek a világ hajdani hódítóinak nemes nyelvétől. Az tehát hivatkozik úgy északra, mint délre, míg hajtogatásának és alakjainak egyszerűségénél fogva könnyebben megtanulható, mint versenytársainak bármelyike.

És nemcsak Európában ez a tényállás, hanem VII-ik Edward király művelt indiai alattvalói is már meglepő ügyességgel és könnyűséggel beszélnek e nyelvet. Sőt Britt-Guiana néger lakói és Nyugat-India és a déli államok felszabadult rabszolgái is folyékonyan beszélnek; a művelt négerek pedig, mint Douglass Frigyes, ékes-szólon és könnyedséggel használják.

De mégis egy pillanatra gondoljunk utána, hogy a haladás melyik fokozata lesz az, melyet e nyelv elérhet s a melyen a többi nyelvek fölött állandóan uralkodni fog.

Első sorban Európát véve, egy tekintet a földabroszra meg fogja mutatni, hogy az nincs a természet által úgy kijelölve, hogy egyetlen faj vagy nyelv hazája legyen. Az angol nép szigeteken lakik, a többi más nemzet a continensen, a melyek szomszédaiktól magas hegylánczok által vannak elválasztva s így egy európai „Egyesült-Államok“ keletkezésére már a természet sajátzerű rendezkedésénél fogva sem gondolhatunk. Így p. o. Spanyolország és Portugália tengertől vannak körülvéve, kivéve azt a részt, hol a Pyrenaei hegyláncz, mintegy korlát választja el Franciaországtól. Maga Franciaország három oldalról tengertől határolva, Közép- és

Kelet-Európától az Alpok szélső hegysorai által van elzárva. Olaszhon meszsze benyúlva a Középtengerbe és északon az Alpok által bekerítve; Norvégia és Svédhon elzárva a Balti tenger által. S végre a fajok széteszlása mind elősegítik a természetet az elkülönítés munkájában; a miért is igen kevés a valószínűség, hogy a vasútak és távíró eltörölnék a jelenleg fennálló határvonalakat. Tényleg Európa sokáig egy önmagában megosztott ház fog maradni és a nemzeti jellemek, szokások és a hit különböző fajai mind felette nagy befolyással vannak arra, hogy a fajok egymástól mind elkülönítve legyenek. Ugyanezen tekintet alá jön Ázsia, mely úgy látszik arra van rendelve, hogy több nagy állam birtoka legyen, s igen valószínű, hogy ezek egy egységes államot sohasem fognak létesíteni. Kis-Ázsia pl. magában egy kis világot fog képezni mindig. Arábia soha sem lesz más nép által állandóan elfoglalva, mint sémi lakói által. India határai tisztán ki vannak jelölve. China, Japán, Szibéria és Tibet soha sem olvadhatnak annyira össze, hogy egy közös nyelvet használhatnának.

Átmenvén Amerikába, itt a viszonyoknak új állapotával találkozunk. Ez egy nyílt, terjedelmes, de tömött szárazföld, melynek geográfiai alakúlata első tekintetre is kedvezni látszik a nép- és nyelvegységnek. Igaz, hogy a Sziklás hegység elválasztja a Pacific vasutat a keleti és déli államoktól; de az amerikai az ily akadályokon, melyek megszakítják a nemzeti organismus folytonosságát, vagy a nagy köztársaságot két részre osztják, csak nevet. Hasonlóan a nagy tavakat és tengeröblöket is e nagy nemzet inkább a nemzeti érintkezés eszközként, mint a nyelv és szokások közötti eltérés előmozdító gyanánt használja. Canada és az Egyesült-Államok, bár egyiknek *Ottavában* vannak gyűlései, a másik pedig *Washingtonban* tartja congressusait, mégis ugyanazon angol faj részei fognak maradni folytonosan. A folyamok, esatornák, tavak és vasútak roppant nagy hálózata pedig egész északot le a Rio Grande-ig egy megbonthatatlan egészszé teszi. Csak ezen a continensen már mintegy 80 millió azok száma, kik az angol nyelvet beszélik, s e szám oly rohamosan szaporodik, hogy a legvérmesebb megelőzés lehetőségét is kizárja. A mi e continensnek tehát érdekében áll, annyira alkalmas az egységes nyelvre. Egy roppant terület fekszik itt nyitva a szabad érintkezésnek, s nyújt olyan tért a vállalatokra, c

oly kilátást a *haladás* és *humanismus* terjedésére, a milyent azelőtt a természet és a nyelv korlátai miatt még sohasem élvezett.

Dél-Amerikát tekintve, látjuk, hogy itt a spanyol és portugál nyelv harezol az elsőbbségért. De még itt is Rio de Janeiro, Montevideo és Buenos-Ayres partjain az *angol* beszéd hallható; s ez az az angol város, mely legalább szint ad a *Pacific* vasút köztársaságai kereskedelmi tevékenységének és haladásának. A zsarnok természetű és tudatlan spanyol rányomta bélyegét itt levő féktelen honfitársaira is, míg az angolok mind inkább vezetőivé válnak Dél-Amerika nagyobb vállalatainak. A vasútvonalak, melyek keresztül hatolnak a brazíliai köztárság rengeteg erdőin és folyambölgyein, nyugatra és délre rohanva az argentinai köztársaság pampassain át (prairiek) angol vállalat által építették és a londoni igazgató-tanács által kezeltetnek. Mindazáltal nem határozhatjuk meg előre az angol nyelv rohamos terjedésének mértékét, mint az Dél-Amerikát érdekelhetné; de ha az az angol törekvés, mely arra irányúl, hogy ezen fejletlen országokat megnyissa, hogy azoknak ásványvilágát kikutassa: az angol befolyás meg fogja ennek útját találni, s gazdag nyelve és nagy irodalmának nem kis befolyása lesz jövőben, főképpen a spanyol és portugál gyarmatosok lethargikus utódaira.

Az afrikai continens eddig mintegy hét pecséttel lezárt könyv szerepelt s az európai gyarmatosok, a mint terjeszkedtek, csak mintegy rojtot képeztek annak partjai körül. Egyptom, a legrégibb és legérdekesebb országok egyike, szintén angol kormány alatt áll. A Jóreménység foka és a körülötte fekvő tartományok is angol birtokok s ezeket sokkal előbb elnyerhették volna, egy jól kigondolt rendszerű kivándorlás és jól előrelátó kormány-módszerrel. A dolgok jelen állása szerint az angol nyelv hollandi vetélytársával küzd, de a végeredmény kétségen felül áll. Itt az erősebb által való túlélés törvénye fogja létrehozni a esiszolatlan és romlott dialectusnak biztos hanyatlását, s *Shakespeare* és *Milton* magasztos nyelve fog terjedni a Zambesen és Congón fölfelé.

A Congó környékén fekvő államok valészínűleg a franczia nyelvet fogadják el, mint érintkezési közvetítőjét és kormánya hivatalos nyelvét, miután a franczia nemzetközi társaság főhadi szállása Brüsszelben van. De a folyampartokon fölfelé, mindenütt

az angol nyelvet fogják beszélni, a hol ezután angol tényezők fognak működni. Valóban már azt jelentik, hogy Angliában egy kereskedelmi társulat alakult $\frac{1}{2}$ millió font sterling alaptőkével abból a czélból, hogy e még pusztá helyeket gyarmatokká alakítsák át. A berlini congressus által való formai elismerése *Anglia* amaz igényeinek, melyeket a Niger lecsapolása folytán szabaddá tett tartományok terjedelmes részeihez kötött, szintén biztosította a nagy folyóhoz csatolt részek feletti fölényét. És ámbár ezen vidék nem igen alkalmas a gyarmatosításra, mégis az *angol nyelv* bizonyos terjedelemben követni fogja a britt lobogót és hatalmas befolyást fog gyakorolni a sötét *continens* későbbi felvilágosodására.

Az ázsiai *continens* nyújt a legkevesebb kilátást a művelődés meghonosítására, s az angol nyelvnek, mint az érintkezés általános eszközének állandó elterjedésére. S még a hol terjedett is az angol nyelv egy kissé, t. i. a chinai partok hosszában, ott is csak hamisított és megrontott alakban. India és az angol Birmák népe kétségkívül saját nyelvét fogja hangoztatni mindig; de azért az angol nyelv fog a művelődés eszközévé válni, s hamarabb várható, mint általánosan hiszik, egy angol-indián irodalom létesítése azon művelt hinduk által, kik Caleuttában vagy más nagyobb városokban tanultak. Csak egy valaki emlékezett meg arról, hogy mily hatalmas nyert az angol nyelv oly férfiak által, mint Cheshub Chunder Sen és Mozoomdár, hogy lássuk, hogy mily izléssel és hibátlansággal használják az indiai benszülöttek az angol nyelvet tanulmányaikban s a szószéken. Hiszszük tehát, hogy e nyelvnek Hindosztán sok millió lakója között nagy jövője van, ha az angolok bölezen kormányozzák.

A nagy ázsiai *continens* többi részeiben az angol nyelv egyformán idegen és ismeretlen nyelv; de mégis az oly kereskedelmi központok, mint Hongkong és Singapore, oly befolyást fognak gyakorolni, hogy még a conservatív China is bizonyára hasznosnak fogja találni, hogy megnyerje azt a kulesot, mely számára is meg fogja nyitni a kereskedelmi haladás kapuját.

Látni való tehát, hogy az angol nyelv, mint az angol nép, egy az egész földre kiterjedő szárazföldi övet igényel a maga részére; és a mint fognak a benszülött törzsek, hatalma mind jobban kiterjed; úgy, hogy ama 120 millió nép, mely ma e nyelvet hasz-

nálja, még hatalmasabb számra fog növekedni a közel jövőben. Egyedüli említésre méltó vetélytársai a francia és német, ha nem tekintjük a chinait és más ó-nyelveket, melyek valószínűleg nem fognak jelenlegi határokon túlterjedni. Azok, kiket felette érdekel a világ haladása, kik figyelemmel kísérik a vasút és távíró hálózatok terjedését, a nagy folyamok miként hidaltatnak át, az akadályt képező hegyek mint furatnak át, úgy kell tekintsék az angol nyelvnek ezt a fejlődését, mint egy oly hatást, mely hatalmasan megszilárdítja s megerősíti a jövő civilizációját. Tényleg az utazásokat tárgyaló munkákban is ez folyton ki van emelve, úgy, hogy senki figyelmét ki nem kerülheti. Angol találmányok és kézműipari termékek minden piacra útat találnak, magokkal vivén az angol elnevezést is; s így a modern kor kíváncsi számos esetben az angol ügyesség és tevékenységre emlékeztetnek s más felől a világ legnagyobb hajóinak $\frac{2}{3}$ része angol lobogó alatt vitorláz. Anglia és Liverpool árúraktáraiban folytonos esere foly a föld legtávolabbi országainak árucikkjei és terményei között.

Az angol nyelvnek, mint a művelődés eszközének nagy jövője van. Most maga a londoni sajtó nemesak az egyesült királyság számára ír, mert a „Times“, „Daily-News“, „Standard“ és a „Daily Telegraph“ a continens minden fűrdője szállodájában s a földnek csaknem minden nagy városa közhelyein megtalálhatók és igen elterjedt forgalomban vannak a gyarmatok és tartományokban. Hasonlóan Anglia és Amerika könyvei és fűzetei az összes angolul tudók számára boesáttatnak ki, s így csaknem kimondhatóan nagyságú mező nyílik az irodalmi tevékenységre. Mily gyakran találhatni, hogy a continentalis sajtónak u. n. legújabb tudósításai nem egyebek, mint azoknak a telegrammoknak átvétele, melyeket igen nagy összegért küldenek évnegyedenként a londoni lapoknak. Ezen lapoknak minden helyen vannak levelezői. Tényleg tehát Anglia és a világ számára írnak azok. Ritkán volt ez jobban feltüntetve, mint az 1878-iki orosz-török háborúkor. Forbes és Me. Gahan levelei, melyeket a londoni sajtó közölt, nem pedig az orosz tábornokok tudósításai képezték a fő tudósítási forrásokat a szt.-pétervári hivatalos körökben. Még újabban harezi tudósítók küldettek szét oly vidékekre, hová a római nyelv nem tudott behatolni; s alig keletkezhetik harez vagy annak híre a nélkül, hogy ezen modern Mercureok valamelyike

felszedve útzási készleteit egy órai tudósításra, magához vevén megbízatási leveleit, s egy nagy csomag papírt a folytonos jegyzésekre, tekintet nélkül a költségekre és kellemetlenségekre, ne sietne a működés színhelyére. Ha a francia nyelv még ezután is folytonosan a diplomácia nyelve marad, úgy bizonynyal az angol lesz az egyetemes tudósítás, vagyis nemzetközi közlekedés nyelve és ez annak állandó nagy hatalmat kell, hogy biztosítson.

A tudományos buvárlat terén is kimagasló helyet foglal el az angol nyelv. Francia tudósok és német tanárok nagy hasznát veszik a tudományos kutatás nagy mezején; de feladatuk gyakran nem egyéb, mint az, hogy az angolok által kiböngészett tényeket osztályozzák és azokból az általános eszméket kivonják. A tiszta és gyakorlati érzék — az angol nyelv e jellemvonása — eszközli azt, hogy azok a tudományban legelső úttörők; és minthogy az Egyesült-Államoknak idejük van, hogy azt ebben a nagy törekvésében teljesen védelmökbe vegyék, a jövő tudományos igazságai mindinkább az angol nyelvben találhatnak kifejezést. Ugyanez mondható az irodalom más ágait illetőleg, valamint a művészetek igen nagy terén.

Az, hogy művelt és tanult egyének igen nagy számmal vannak, a kiknek módjuk és idejük van arra, hogy tudományos és művészeti dolgokkal foglalkozzanak, oka annak, hogy London mint egyedüli központ szerepelhessen úgy a tudományos, mint a kereskedelmi élet és pénzügy terén. Amerikában Boston az a figyelemre méltó város, mely ugyanazt a vezérlő szerepet gyakorolja ugyanazon tekintetekben. Azonban igen kevésbé tapasztalhatjuk ugyan ezen irányú tevékenységét a gyarmatoknak; miért is igaznak bizonyult Szt. Pál mondása, t. i. „hogy nem az az első, a mi szellemi, hanem a mi természetes s azután jön az, a mi szellemi“. E gyarmatosok, kikért Anglia évenként oly sok ezeret költ, a pusztaságokat termékeny szántóföldekké változtatták, mielőtt a tollat forgatták, vagy a Muzsáknak udvaroltak volna. De midőn a deszkakunyhók a kényelmes és jól berendezett lakásoknak helyet adnak, midőn a nehéz, alapvető munka már megvan: ezek az angolok az anyaország példáját követik és a maguk számára irodalmat kezdenek létesíteni. Nincs nagyon messze az a nap, a melyen Sydney, Melbourne és Aucklandnek meglesznek saját kiadó-házaik az eredeti ausztráliai irodalom termékeinek kibocsátására. Így az angol nyelv a csendes tenger virágzó partjain is terjedni fog, nemesak mint

üzletnyelv, hanem mint a művelődés eszköze, vagy legalább mint a tudósítás nyelve. A figyelem, melyet az előbbi lapokon e vázlatban a nyelv iránt tanúsítottam, lehet, hogy nem kellemes azoknak, a kik barátságatlan szemekkel nézik az angol befolyás terjedését. De azokra nézve, kik örömmel szokták nézni, hogy az emberi fajok úgy a rokonszeny és barátság kötelékei, valamint az egymással való érintkezés által mind szorosabban fűződnek egymáshoz, a kilátás reményteljes és mindig kellemes lesz.

Néhány szót szólok még befejezésül arról, hogy mily jótékony hatása lenne az angol nyelv és irodalom Magyarország magasabb közoktatási intézeteiben való tanításának Talán azt lehetne mondani, miután az angol nyelv elterjedéséről szóltam, hogy ignoráljuk azt a tényt, hogy sok helyen, de különösen keleti Európában minden nemzet arra látszik törekedni, hogy saját nyelve kizárólagos használatát fentartsa. Magyarország visszavért ősnyelvéhez, s ma azt használja alsóbb és felsőbb tanintézeteiben, az országgyűlésen, azt a király és paraszt az egész országban. A csehek a prágai nemzeti egyesület elhatározása mellett állanak és már előzetesen megkísérelték nemzeti drámát teremteni. Ausztria több déli tartományában, hol eddig a német nyelvet használták, a régi szlavon szójárásra tértek vissza. Sőt Románia is — daczára annak, hogy a franczia nyelvre támaszkodik — arra törekszik, hogy latin-frank nyelvét saját nemzeti nyelvvé fejleszse. Azt lehetne kérdezni, hogy mindez nem okoz-e mintegy particularismust, úgy a nyelvben, mint a politikában. Első tekintetre úgy tűnik fel, de valójában ma, a korlátlan nemzetközi érintkezés napjaiban egy nemzet sem veheti körül magát chinai fallal és nem maradhat a maga határain belül. Édes hazánk, Magyarország népe, mely jogosan büszke ősei nyelvére s a mely örvend irodalma fejlődésének és gazdagodásának, hamar túl fogja lépni hatalmi körével hazája határait, ha anyanyelvének teljesen birtokában lesz.

Mostantól kezdve azonban, bár szeretjük nyelvünket és ragaszkodunk hozzá, s úgy tiszteljük, mint újlag visszanyert függetlenségünk symbolumát, mégis érezzük azt, hogy nem elégedhetünk meg vele. Mely nyelvek alkalmasak tehát arra, hogy legnagyobb szolgálatot tegyenek azoknak, kik kereskedelmi iskoláink, gymnasiumaink és egyetemeinken képezik magokat? Talán, hasznossági czélból, a

német nyelv áll legelől, mert az mint a művelődés eszköze is a modern nyelvek között első sorban áll.

Tekintve azt, hogy mi politikai közösségben élünk egy olyan birodalommal, melynek uralkodó háza és koronás uralkodói germánok: a német nyelv nem szünhetik meg a magyar nemzetre mindig nagyfontosságúnak lenni. E mellett kétségkívül Közép-Európa kereskedelmének is német a nyelve és ennél fogva annak használata kiterjed Hamburgtól Belgrádig, Baseltől Rigáig. Azért oktalanság lenne egy oly nyelv tanulásának elhanyagolása, melynek használata biztosíték az elszigetelés ellen és segítség arra, hogy a kereskedelemben a többi nemzetekkel együtt haladhassunk. De minden gyakorlati szempontot figyelembe véve, utána az angol nyelvet kellene helyeznünk s főképp azért, mert hathatós segítség a művelődésben. Utazások közben is éppen oly hasznos, mint a francia nyelv, sőt hasznosabb is, mert az angol nyelvvel az egész világon lehet utazni. Irodalma sokkal gazdagabb, elterjedtebb és morálisabb irányú, mint a francia vagy német. Sajtója is hívebb képét adja a világ folyását vezérlő eseményeknek. S azokra nézve, kiknek kevés alkalmuk van utazásra, mint hivatalnokoknak és tudománnyal foglalkozó egyéneknek, az angol irodalom bizonyára nagy értékű és mindenestre sokkal nagyobb szellemi élvezetet nyújt, mint a francia irodalom frivol novellái és felületes közleményei, melyek a jelenlegi francia irodalom halmazát képezik. Ezért, a nélkül, hogy gáncsolnám a francziák vagy más nemzeteknek a világ elismeréséhez való ragaszkodását, az angol nyelv szorgalmas és lelkiismeretes tanulmányozását ajánlom a magyar ifjúságnak. Ha szabad a tapasztalatokból beszélni, a fáradságnak, melyet e nyelv elsajátítására fordítottam, az a legnagyobb jutalma, hogy a mellett, hogy közvetlen szellemi hasznot nyertem ebből, ez képesített arra, hogy megértsem bizonyos tekintetben egy olyan nép valódi szellemét, melynek motivumait és útjait gyakran félreértették és félreértik ma is.

Az angol nemzetnek szabadságszerető természete, rokonszenve a gyöngék és szenvedők iránt, s nemes vendégszeretete és — másfelől tévedései és gyengeségei sok tekintetben oly feltűnően hasonlók a miénkhez, hogy ha azokat ismerjük, még alaposabban megismerjük magunkat. Hiszen Brinsley Richard angol író is azt mondja, hogy „Angol- és Magyarország népei között sok rokon vonás van. Mind-

kettő egyforma szeretettel van eltelve uralkodója és a szabadság iránt. Mindkettőben közös a ragaszkodás a nemzeti intézményekhez; és mindkettő megegyezik abban, hogy a conservatív és szabadelvű irányt magában egyesítvén, eltántoríthatlanul tör előre a haladás útján. Magyarországon épp úgy, mint Angliában, a szabadság nyomán mindig jólét fejlődött, s ez csak a nemzeti haladás gyümölcse lehet“.

Ennélfogva erős meggyőződésem van az angol nyelvnek nagy és jótékony hatásáról, melyet az ifjú nemzedékre gyakorolna annak tanulmányozása. Miért is egész lelkemből s minden erőmből arra törekedem, hogy az angol nyelv tanítása vétessék be a felsőbb nevelő intézetekbe és kereskedelmi iskolákba. S nem lehetne rám nézve kellemesebb munka, mint az, hogy segítsen az angol nyelv elsajátítására vállalkozókat tanulmányaik első stadiumában s megszám velök azt az örömet és gyönyörűséget, melyet az nyújt, hogy valamely világra szóló nyelv és annak nemes eszmékben gazdag irodalma mintegy összeszövődik saját személyes életünkkel és gondolatainkkal.

KOVÁCS JÁNOS.

A millennium századában Erdélyben kihalt főúri családok s visszaemlékezés végső sarjai szereplésére.

(Ötödik közlemény.)

K) *Az utolsó hidvégi Mikó grófok.*

(Kihaltak 1876. szept. 16.)

Olyan névhez értünk, mely Erdélyben, a forradalom utáni század negyedet magának foglalta le, történeti magaslaton ragyogott, s mint olyan tűnt le, kinek elejtett zászlóját még nem volt a ki fölvegye. De ne is adjon a végzet oly időt, hogy felvehesse.

Egy ős székely név, nem annyiban a székelyek harczi temperamentumával, hanem mint a székely észjárás politikai magaslatra lett fejlettségével. Már a kor jellemzi, melyben Erdély története magaslatára emelkedtek, Bethlen Gábor nyújtott alkalmat tehetségek ragyogtatására, Mikó Ferencben, ki mint fejedelmi tanácsos, történetíró, s mint kinestárnok jelezte utódai útját.

A székelységet leghívebben képviselő háromszéki székelyek közül váltak ki, közös törzsből a gróf Nemesekkel, a gr. Kálnokiak, gr. Mikesek rokonsági kötelékében. Mint Benkó specialis Transilvániájában oklevélileg kimutatja, a Mikó-erdejét már 1349. óta birták. Mária Terézia alatt két ága grófi rangra emeltetett, Pál 1755, Miklós 1772-ben kapván diplomáját.

A Miklós ága, az oltszemi ág, halt ki hamarább, Miklósban 1839-ben. Az ág nevét két leánya folytatta, kik nagynénjük szárnyai alatt a negyvenes években a társaság feltűnőségei voltak s az történt, hogy e két testvér, az erdélyi arisztokraczia kiváló két testvére nevévé lett, Eszter a feltűnően szép férfi gr. Mikes Benedek, Róza a forradalom legdaliásabb huszárezredese, a Szebennél elesett Kelemen neje.

A család vérében volt valami romantika, s nem maradhatott ki a tragikum. A két leány sorsában kifejezésre jutott. Nem voltak szépek, de volt bennök valami varázs. A tragikum Mikes Kelemen özvegyét érte utól. Roppant pazar. Már a forradalom alatt Bemtől 15,000 frtot fogadott el. Meghódította a gazdag radnóti Bethlenek egyik feltűnő ifját, úgynevezett magas Bethlen Gábort. Egy komoly, művelt férfit, a forradalomban Zaránd főispánját. A Bethlenek dominiukai győzték, a míg győzték, pazarlásait, de nem győzte a komoly gróf türelme. Egy napon, 1856. tájt, a grófné Kolozsvárra levelet kap, menjen fel, Párisba mennek; felment, az asztalon levél várta, hogy a férje elutazott, s a válópert beadta.

A hamarabb gróffá lett *Pál* ága, unokája fiaiban György és Imrében kétfelé szakad. *György* (†1861. máj 1.) ága Sándor fiában terjedne tovább, de mint fiatal ember szerelmi bánatában egy Mikesleány iránt 1857. jul. 14-én föbe lőtte magát. Gróf Mikó Julia gr. Esterházi Jánosnéban él tovább. A más ágat, *Imre* gróf folytatná Ádám fiában, ki a mint tanulmányait végezte, nevelőjével tett útazásából hazafelé térve, meghült, Linzben 1862. szept. 17-én meghalt, s így a családi név nagy örököse, Imre gróf maradt hátra, hogy sirba vigye a családot.

Gróf Mikó Imre, e nagy név utolsója, 1805. szept. 4-én született, a Székelyföldön, anyja Mikes Borbára kastélyában, ki öt nap mulva árván hagyta. A kastély képét, mint a gróf születése helyét, a Magyarország és Erdély képekben 1867-ben mint ilyent adta ki. Különben a család fészke a szintén Háromszéken fekvő Bodok.

A gróf Mikó pályafutásával, a politikusssal, íróval, államférfival annyit foglalkozott az iradalom, hogy bátran szoritkozhatom, hogy róla, csak is mint a családi temperamentum képviselőjéről emlékezzünk. Mint a hatvanas években egy tárczacikk a képét kísérte, a gróf „középtermetű elegáns ember; beretvált arca, jókora pödörött bajusza, kissé kopsz, de szép homloka van. Tekintete nyájas, modora egyszerű, s mondhatnók igénytelen és mégis, meg kell vallanunk, hogy soha sem ismertünk embert, a kiből a különböző társadalmi fokozatokon álló külön egyének annyiféle tulajdonai oly teljes összhangzásban egyesüljenek, mint ő benne. Ma grand-seigneur és holnap komoly történetbuvár; most vidám társalkodó s a másik pillanatban politikus és államférfi; igazi salon-ember, s ha kell,

pontos hivatalnok. Magányában tudós s városában egyszerű polgár; a gazdasági és tűzkármentesítési ügyeket alig végzi, már is aesthetikai tanulmányt ír. Kora fiatalságában kezdte tisztviselői pályáját. s az ország főhivatalaira emelkedett; 1861-ben az ország kormányzója volt; de a bureau szűk korlátai közül kiemelkedve, szemei mindig az egész hazát tekinték, s ezért volt ő képes a hivataloskodási szellemtelenségen felülemelkedve, a politikai életben is fontos szerepet játszani“.

Gróf Mikó míg ahhoz a jellemzéshez jutott, az akkori szokás szerint, a guberniumnál hivatali pályára lépett, a harminczes években már consiliarius, s 1837-ben országgyűlési választás útján Erdély második dignitariusi állására, kinstárnokká választatott. S nemcsak helyébe lépett a nábob hírében álló gróf Rhédei Adámnak, de talán már mint veje lépett helyébe. S ezzel a házasságával Erdély leggazdagabb főurai sorába emelkedett. Szébenben székelt. S már csak az ő humánus egyéniségeért is, erre a különben nem igen kedvelt a hivatali pályára oly egyének gyülekeztek, mint Jakab Elek, Sándor József, kik később gárdájához tartoztak, s a most is élő Tompa Imre nagybirtokos, mind a három már akkor író.

A forradalom a grófot Szébenben találta. Temperamentuma került a politikai forumot; mint kinstárnok megjelent a 48-iki országgyűlésen; s mert a mint az uniót kimondták, gróf Teleki József gubernator kivonult Erdélyből, reá maradt, a törvények szentesítése után, az országgyűlés június 18-án történt berekesztése. Beszédét azon kezdte: sírjánál háromszázados multnak, bölesőjénél — ha úgy akarja Isten — egy végtelen jövődőnek, üdvözlöm a t. karokat és rendeket, lelkem teljes örömevel; s beszéde végén ugyane szavakat ismételvén, végezte: és ezzel Erdély utolsó országgyűlését bezárom. A conservativ gróf Mikó ajkáról akkor e szavak szálló ígévé lettek.

Ezzel nyitotta meg politikai pályáját. S folytatta néhány hó mulva a Székelyföldön, az okt. 16-án Agyagfalván megnyílt székely nemzeti gyűlésen, hová az első magyar ministerium elnöknek küldte ki. A gyűlésre, honnan a székelység fegyveresen nekiindult a népfelkelés által dúlt erdélyi birtokosság megmentésének. Ott fenn a magasban, az elnökség emelvényén feltűnt nekünk a gróf elborult lelki állapota. A forradalom fent és Erdélyben kitört. V. Ferdinánd

mintha az uniót nem szentesítette volna, nov. 14-éről az erdélyi guberniumot helyreállítja, elnökévé a grófot nevezte. De le sem érkeztetett a leírat, három nap múlva, Kolozsvár városa magát a császáriaknak nov. 17-én feladja, mit, a már Kolozsvárra vonult gróf, mint a város polgára közvetített.

Itt érte a grófot a csapás, hogy neje gr. Rhédei Mária, mint akkor szárnyra kelt, hazafias bánatában, 1849. nov. 24-én, meghalt, s három növendék gyermeket, egy fiút s két leányt anya nélkül hagyott. S következett gróf Mikó lelkére a nemzeti csapás, a forradalom leveretése, s Erdélynek az a korszaka, melyet a nép ajka úgy jellemzett: Galicziát kisépérték, s a szeméjtét ide verték. Karácsonban a terrorizált kedélyeket felvillanyozta a monda, hogy gróf Mikó Szilveszter estéjén, mely szokásnak addig nálunk híre sem volt, karácsonfát állítottatott, 13 gyertyával.

A közvélemény rokonszenve itt fordul gróf Mikó felé. A hol lakott, az úgynevezett Rhédei ház felé, mely egy karthausi kolostor benyomásával birt, melyben egy közép magas és közép életkorú férfi egymaga lakott, egy gazdag aristokrata, elzárkozott kedélyvel, kinek vonásai a mosolyt már nem szolgálják: hallatszik, hogy a gróf az írásban keres írt hazafi fájdalomra.

Hol későbbi pályafutása kezdődik, legelső gondolatja szülőföldére, a Székelyföldre esik. Hol gyermekkorát élte, a völgyben fekszik Sepszi-Szentgyörgy. Megveti alapját 1850-ben a tanodának, mely ma Mikó-kollegium nevet visel. Átmegy lelki világa vallására, a két nagynevű székely író emlékezetére, Bod Péter a Magyar Athenas és Benkő József a Transilvania írójára. Nem akar politikus író lenni, az irodalomtörténet művelésére szánja magát. De már nevének sugára áthatott a Királyhágón. Melzer Gyula, a későbbi borsodi alispán, Klimkovics Ferencz festő, kinek a kassai múzeum bejárata szemöldökén ott látjuk kőbe vésvé, hogy azt ő alapította, járják 1852-ben Erdélyt. Klimkovics sürgeti, hogy a pesti múzeum számára le kell festenie, a lett belőle, hogy velők mentem; mindenáron látni akarják a grófot; ősfészékben, Bodokon kerestük fel, örömet szereztünk a grófnak (mit van még a ki igazolja), ki nyergeltet s kikalauzolt a bodoki vár-romhoz, akkor Tóth Zsiga, később kedvenc jószágigazgatója, ki maga is már Zsigmond a közéletnek.

Megvette Erdély utolsó gubernátora, gr. Teleki József park-

ját, a kertet, melyet gr. Bethlen Lajos állított be, s hova a gubernátor építtette azt a kerti lakot, hová délutánonként többnyire gyalog kivonúlt, hogy írja a Hunyadiak korát. Gondolom 1853 nyarán meghívást kapunk, mint még nevezték, Teleki-kertbe. Ott van Kriza, Gyulai. A gróf a felolvasó asztalhoz ül, hősköteményt olvas, olvassa volt kincstári tanácsosának, Debreczeni Mártonnak, a kriptó költőnek Kiowi esatáját, mit a gróf fedezett fel. Abban a kertben, melyet a gróf a Múzeum czéljára ajándékozott.

Őszszel jött Tompa Mihály, azon idők legelegikusabb lelkű költője. A gróf fentartotta neki Mihály napját. Összehítta az akkori kolozsvári írói világot. Kezdődött a gróf szalonjának megnyílása, előbb is, mint irodalmi szalon. Mert abban a rendőrállamban, a politikai szalon életet csak nők, mint báró Radák Ádámné, báró Bornemissza Ignáczné táplálhatták.

A grófról is kezdett terjedni, hogy mint az aulicus Boescai, zászlót készül bontani. Röpíratot ír, mint programot. A grófból nem lett forradalmár. A letiport kedélyek felbátorítására, a lezárt társadalmi központok felnyitására gondolt.

Megnyilatkozott lelkének az a varázsa, hogy környezetéből a kit a mely közczélra kiszemelt, az azzá lett.

A színházat helyre kellett állítani. A gazdasági egyletet fel kellett éleszteni. Az Erdélyi Múzeum felállítása elaludt gondolatát fel kellene ébreszteni. A gazdasági egyleten kezdte, mely 1854 febr. 26-án már megtarthatta alakuló közgyűlését. A színházi alap gyűjtésére 1854. márczius 27-én adja ki felszólítását. Az Erdélyi Múzeumot 1859. nov. 14-én már megnyithatta. Gróf Mikó, a ki eddig hivatalos kötelesség érzetének tett eleget, most a hazafi kötelességnek ép oly rendületlen híve lett. Környezetében ott láttuk az arany-szájű Nagy Péter püspököt. Környezetéből prof. Nagy Ferenczet a gazdasági egylet élére állította, mint titkárt, Sándor Józsefet, kit a szebeni kincstárnoksága idejéből ismert, a színház élére tette, mint színház titkárát. A Múzeum felállításával, környezetéből Finály Henrik lett a titkár. Magántitkára Jakab Elek. Fáradhatatlan áldozatkészségét és munkásságát azzal ismerték el, hogy Erdély Széchenyijének nevezték. Míg ezek keresztülvitele folyt, háza gyűllyhelyvé lett az értekezők és értekezeteknek, gyűléseknek, ebéd-lője, mondhatni, országházzá lett.

A hatvanas években, a szebeni országgyűlések meghiúsulásáért, kegyvesztett lett. Az általa felélesztett, teremtett intézményeknek elnöke maradt, azok intézésében, s az írásban, irodalomtörténeti munkásságban kereste szórakozását, gróf Kemény József, Benkő József, Bod Péter élete megírásában. Ott láttunk egy főúrat, kit azért nem nevezek meg, hogy viszonyát azzal akarom kifejezni, hogy az adoma szerint egyszer egy pár ezeret kért kölcsön: a gróf mondja, pénztára ki van merítve, de van Kömesnek, a prefectusának. Rögtön megkapta. S mikor prefectusa eljárása okát kérdezte, így szólt: ha én adom, sem pénzem, sem barátom, így legalább barátom megmaradt.

Életének ezen korszaka, s a kiegyezés és koronázás után minisztersége a köztörténeté.

Hetven felé járt, a midőn betegeskedni kezdett. Inkább marosújvári kastélyában élt, mit mint Mikes-birtokot, anyai ága emlékét megvásárolta s Kagerbauer Antal kolozsvári híres építész által restauráltatott.

S a mint szomorú jelentése felsorolja, „mint apostoli királyunk Ő Felsege valóságos belső titkos tanácsosa és Magyarország kir. főpohárnokmestere, a Lipót-rend nagy-keresztese, a török Medzsidje rend első osztályának tulajdonosa, volt erdélyi kinestárnok és magyar királyi közmunka és közlekedésügyi miniszter, a magyar tudományos Akadémia tiszteletbeli és igazgató tagja, az Erdélyi Múzeumegylet, a magyar történelmi társulat, az erdélyi országos gazdasági egylet elnöke, az erdélyi ev. ref. egyházkerület, a nagyenyedi és sepsi-szt.-györgyi ev. ref. főiskolák főgondnoka, Kolozsvár, Maros-Vásárhely, Gyula-Fejérvár, Fiume stb. szab. kir. városok díszpolgára, több bel- és külföldi tudományos testület tiszteletbeli tagja stb. stb. a hidvégi gróf Mikó család utolsó sarja, életének 72-ik, özvegységének 28-ik évében, folyó 1876 szeptember hó 16-án, reggel 7³/₄ órakor hosszasan tartott és fájdalmas májbeli betegség következtében beállott szívszélhűtésben jobb létre szenderült.“

Sirhelye, kriptája ott áll a kolozsvári köztemetőben. Szobrot Sepsi-Szent-Györgyön állítottak számára, a nevérl nevezett Mikó-kollegiumban, melyre mintegy 70,000 frtot áldozott; s mikor 1889-ben leleplezték, áldozatkészségét 1893-ban megjelent Emlékkönyvben hálálták meg. Legterjedelmesebb életírata Nagy Jánostól jelent

meg 1876-ban. Nevét Kolozsvár és Sepsí-Szent-György egy utcájára elnevezésével kívánta megörökíteni.

Családja, fia elhunytá után, két leányában folyt tovább. Máriában, gr. Teleki Károlynéban, ki 1869-ben fiakat hagyva maga után, fiatalon elhalt; Anna grófnéban, ki előbb báró Wesselényi József, később gróf Pejacsevich Arthur neje lett. S kinek fia, Pejacsevich Endre gróf királyi engedélyvel Pejacsevich-Mikó nevet vett fel, s régi előneve mellé a hidvégi előnevet is felvette.

L) *Az utolsó királyhalmi és derzsi Petki grófok.*

(Kihaltak 1817. ápr. 2-án.)

Már a Mohács előtti időkben kiemelkedett székely család, oly névvel, mely Udvarhelyszék egy falváról keletkezett. Szereplésök az erdélyi fejedelmek korára esik, mindig ellenzéki szellemben.

Gróffá Dávid kolozsmegyei főispán lett 1700-ban, kinek Zichi Sárától fia István, kinek gr. Kálnoki Juliától fia József, ki a millenium századára hozta le különösen gazdagságáról nagynevű családját.

Az utolsó gr. Petki József a század elején Erdély leghíresebb gavalléra, Don Juan hirben, kiról akkor szálló igeként járta: megyszem, Petki. Neje báró Kemény Antonia, ki gyermektelen. Vásárhelyt éltek, magas lábon, futotta is a vagyon. A gróf sajnálva látta családjá kihalását. Neje szép társalkodónéjától, de még neje életében, fia született, Ferencz. S bár mennyit költött, futott, fáradott a gróf, mert korán született, törvényesíteni nem sikerült.

Neje halála után Asp Elizát feleségévé tette; fia örökébe lépett. S a grófnét, mint a vásárhelyi körök első dámáját, fiát mint első gavallérát ismertük a negyvenes években.

A család József grófban 1817. ápr. 2-án halt ki.

M) *Az utolsó kis-rédei Rhédei grófok.*

(Kihaltak 1897. ápr. 21.)

Egy család, mely Aba királytól származtatja magát, történeti szerepet vitt, egyik fiában, Ferenczben, az erdélyi fejedelmi székbe jut, s a millenium százada elején a legnépesebb családok egyike, s két ága nábob hirében áll.

Feltűnésök a Boeckai-forradalomra esik, melyben mint szatmár-megyei kis- és nagy-rédei birtokosok tevékeny részt vesznek. A grófi ágat alapító Pál egyik fia Ferencz (†1631), máramarosi főispán, kinek Károlyi Zsuzsánától fia Ferencz, az 1657-ben erdélyi fejedelem, kinek iktári Bethlen Druzsianától fia László szintén máramarosi főispán, a Diarium írója, mely 1648–63. évekről szól s mi 1870-ben megjelent. A fejedelmi ágat ő rekeszti be.

Pál másik fiától Páltól kétfelé szakad a család, egyik ág Biharban marad, a másiktól, Mihálytól (†1791) két ág indul, az egyik ágban a századra egyedül Ádám jó le.

Rhédei Ádám, a harminczas években országos kinestárnok, gazdagsága mesés hirben áll. Mint az adoma beszéli: Egykor Debreczenbe érkezik, hol épen a világhírű országos vásár tartatott, s minden vendégfogadó annyira tömve volt, hogy sehova be nem szállhata. Keresik a szállást, de az öreg úr inyére valót polgárláznál nem találnak. Végre egy házra akadnak, melynek épülete, istállója elég kényelmet ígért, s melyre fel vala írva, hogy eladó. Szállást kérnek, de csak úgy ígérnek, hogy többeket is éppen várnak. „Mi az ára e háznak?“ „Ennyi ezer“. „S e ház minden órán eladó?“ „Igen“. „Kezet ide“. — S az öreg úr elővévé híres erszényét, árát letevé s behajtatott. „Most már e perezttől az úr legyen nekem vendégem“.

A forradalom czéljára 48-ban egy mázsa ezüstöt adott, s még azon évben bevégezte családjának ez ágát. Két leánya maradt, egyik gr. Mikó Imréné, másik báró Radák Ádámné, kik nagy vagyonát örökölték.

A másik ág Mihálytól (†1791) négy fiúban jó le e századra. Egyik nem alapít fiagot. Lászlónak is csak leánya van.

Rhédei László részint Kolozsvárt, részint Bécsben élt. Ott-hona a küüllömenti Erdő-Szentgyörgy. Nagyszerű kastély, gyönyörű park. Kolozsvárt az úgynevezett Rhédei-ház ura, a század elején oszlopokon függő lánczezal körülfogva, azon időben úgynevezett lánczos ház. A század elején színház, a mennyiben báltermét színházzá alakította, az a helyiség, mely színészetünk történetében oly nagy szerepet játszik.

Ennek a Rhédei Lászlónak (†1835) s báró Inezédi Ágnesnek (†1856) egy leánya van, a szépséges, mint nevezték, Rhédei Clodin,

később *Claudia*. Bécsben teleltek, egy udvari bálon meglátja Sándor württembergi herceg (1804—55), romantika lett belőle: mint uralkodó ház tagja nem vehette el, morganatikus alapon Rhédei nem adta, s csak, mire 1885-ben meghalt, egyezett a grófné belé. A házasságból három gyermek született: Ferencz, *Claudia*, *Amália*, kik még látták az erdő-szentgyörgyi kastélyt és parkot. Hohensteini gróf nevet kaptak. A herceg osztrák katona, Grácban volt garnisonban. Tragikum sujt a boldog családba, mit kétképpen beszélnek. Kozma László, a család akkori jogügyszese kézirati naplója, s a családban fentartott hagyomány szerint, a hercegné Grácban lelte ifjú élete végperezeit. Férje gyakorlaton volt, elébe kocsikázott, rosszul lett, menthetetlenül. A szájhagyomány szerint Bécsben nagy hadgyakorlat volt. A hercegné is lóra ült. Egy szerencsétlen kanyarodás, s a ragyogó hercegné a lovak patkója alá került. Elég, hogy halála 1841. október 1-én bekövetkezett. Erdő-Szentgyörgyre hozták, a község felett hegyvonal huzódik, egyik csúcsán, sirja felett, egy év múlva kis kápolna fehérlett le az országútra. Mellette két magas jegenye, azon fenyők sarja, melyek az országútat szegélyezve, a kastélyhoz vezettek.

Egyetlen fia, *Ferencz Pál Károly*, a ki 1837. augusztus 27-én született Bécsben, a nem rég elhunyt *Teck* herceg lett. A württembergi uralkodó 1863-ban adományozta neki a hercegi címet. A hercegség, a mely a sváb földön volt, már a tizenkettedik században megszűnt, de ezimét a württembergi uralkodó viselte. *Teck* hercege 1866. június 12-én feleségül vette, *Kewben*, London mellett *Mary Adclaide* angol királyi hercegnőt, a cumberlandi herceg leányát s azóta Angliában élt. Négy gyermeke született ebből a házasságból: *Viktória*, a ki a yorki herceg felesége, *Adolf Károly*, a ki elvette a westminsteri herceg leányát *Margitot*, *Ferencz József* és *Sándor Agost*.

Rhédei János Kolozsvár ismert alakja, az előbbi László testvérének, Mihálynak a fia volt. A societásnak Rhédei Hanzi, a nép a „fösvény“ jelzővel különböztette meg. Csak is leányai születtek, *Stefánia* és *Johanna*, kiknek Brassai ajánlatára, a történelemből, mint növendékeknek, s *Julia* még pajkosabb unokahugoknak órákat adtam, ha csak nem folyt a „*Lehrerin kommt*“ című ismeretes kép jele- nete, míg a grófné szintén oda nem ült az asztalhoz. A gróf gazdag

és takarékos, de a midőn Schütz Jánossal a piaczi templom körüli épületek lebontása ívével megjelentünk, látva, hogy br. Bánfi Albert 5000 frtot írt, készségesen jegyezte az ezeret. Ágát 1872. aug. 13-án zárta le férfi ágon. Leányaiban, Stefánia, drági báró Wesselényi Istvánnéban; Johanna, báró Horváth Ödönnében él. Még pedig Wesselényi Istvánné Kolozsvárt, mint jótékonyági egylet és a női par iskola elnöke. Az úgyuevezett Rhédei-ház s a „New-York“ Horváth Ödönné birtoka.

A *sámsondi ág* vette át a család folytatását, Mihály és László negyedik testvére, *Ferencz* és fiaiban. Első nejétől született Lajos († 1880. márcz. 18.), kinek leányai Gábiella, gr. Bethlen Pálné, Julianna, Fráter Béláné, Janka, Bárdossy Györgyné. Második házasságából gr. Tholdalagi Zsuzsánától gyermekei: István († 1887.), Zsófia, Gábor. István nőtlenül hal el. Zsófia, Herglosz Antalné, pancsovai törvényszéki elnök neje s Gábor, ki a családot 1897 április 21-én lezárja.

Ez az ág kevesebb vagyonnal ugyan, de ismeretes alakok. István víg legény. Zsófi grófkisasszonynak semmi volt négy-öt órát lovagolni, szobaleányával egy látogatásra. Gábor a negyvenes évek elején velünk jogászcodott. Inkább a zongora, mint a könyv volt passioja. A forradalom után túl a Királyhágón *Biharmegyében* Zsákán, mint nagybirtokos tűnt fel, a birtokban, melyet Bethlen Gábor fejedelem sógorának és hadvezérének ajándékozott.

Gábor gróf elhunytával, a főrendiház felhívása alkalmából, a család kihalása nagy port vert fel. Nem halt ki a család, folyt a hírlapokban. Él egy nemrég kiszakadt grófi ág Stettinben, mint gyáros, Károly grófban s fiában Richárdban, hangzott egyfelől. Másfelől föllépett a még élő nemesi ág. Harmadik felől felszólalt a Gábor gróf sámsondi ága, vagyis testvére, Zsófia családja. S az egész porfelverésből a következő közlemény nyert igazolást:

Rhédey Gábor gróf halálával nem halt ki a híres nemzetség, a melynek sok tagja él Biharmegyében és Kolozsmegyében, de a grófi ág utolsó férfisarja Gábor gróf volt, a ki 1897. április 21-én halt meg. A Rhédey-nemzetség két ágra terjedt kezdettől fogva: a fejedelmire és a köznemesire. A grófi ágból a következők élnek még: Rhédey Zsófia grófnő, az elhunyt gróf egyetlen testvére, Wesselényi Istvánné báróné, Rhédey Stefánia grófnő; Horváth

Ödönné báróné, Rhédey Zsanett grófnő; Fráter Béláné, Rhédey Julia grófnő és Bárdossyné, Rhédey Janka grófnő. Gábor gróf vagyonának örököse Zsófia grófnő lett.

N) *Az utolsó erdélyi Rindsmaul gróf.*

(Kihalt 1873. június 22.)

Stiriai család, mely Magyarországon 1681-ben, Erdélyben 1839-ben honfűsítettást nyert.

Sajátlag Rindsmaul Albert grófról lehet szó, ki mint katonatiszt Erdélybe szakadt, az által, hogy 1836. decz. 6-án elvette a kolozsvári színház egyik építtetője és a megnyitáskor Zrinyit játszó Petrichevich Horváth Dániel és gr. Lázár Éva leányát, Emiliát, az akkori irodalomban szerepet játszó P. Horváth Laczi nővérét. Az akkori főúri társaság egyik legneveltebb s legszellemesebb kedvencét. Később csillagkeresztes hölgy.

Albert gróf középtermetű szőke férfi. A nász után a nyáráde menti Jobbágyfalván, neje birtokán vettek lakást. Maga a gróf rajzol, fest, a német lapokba az erdélyi viszonyokról szóló közleményeket írt. Jó magyar ember lett. A forradalom alatt honvédőrnagy, mint ilyen védi Csíkban a Gyimesi-szorost 12 ágyúval, midőn vette aug. 1-én a hírt, hogy Gál Sándor feladta a Székelyföldet. A gróf oda szorított, kivágta magát, ágyúit elásta.

Figyermekek nem volt. Leányuk, mikor a családdal érintkeztem, Adél, az ötvenes években nevendék, később Etelka néven folytatta a leányágot, gr. Lázár Dénes, forradalmi ezredes neje lett. A grófné 1862. szept. 23-án, Lázár grófné 1888. február 23-án halt el. A családi név képviselője Rindsmaul Albert, vagy mint később magát nevezte, Béla gróf, 1873. jun. 22-én végezte be családjá erdélyi ágát.

O) *Az utolsó szalontai Tholdi grófok.*

(Kihaltak 1862. június 27.)

A Nagy Lajos korában vitézkedett s patriotájától, Arany Jánostól megénekelt Toldi Miklós ivadékai. Biharmegyéből a török hódoltság nyomja őket Erdélybe, hol a nemzeti ügynek szolgálókat tesznek, jószágot kapnak, többek közt Bethlen Gábortól a

Szeben melletti Bolyai kastélyt. Mária Terézia háborúiból kifolyólag 1775-ben Ádám és Zsigmond gróffokká lesznek. S így két ágban lépnek a millennium századába.

Az egyik ág végsarja, Lajos maros-gezzei birtokos. A forradalom alatt ott van azon főurak között, kik Kolozsvár felől 1849. jan. 16-án sietnek a feldúlt Enyed megmentésére. Aztán Kolozsvárt él, garzson lakása Tholdira mutat, lovag s vadászati jelvényekke borította falait, s télen magyarországi czifra népviseletet utánzó felsőkben jelenik meg. Nagy port vert fel, hogy a midőn 1855-ben az erőteljes férfi, mint nőtlen meghalt, jószágát s állampapírait egy feltűnő szép asszonyra, járai Pápai Lajosnéra hagyta, kinek férje politikai börtönét ülte.

A másik ágban Samu jött e századra, ki 1776-ban született, s már a század elején Ferencz és Lőrincz grófok apja, kik nők, de gyermektelenek. Leánya Kata neje lett P. Horváth Dánielnek, mint a társaság nevezte Dentyennek, a nagy színügy-barát, P. Horváth Dániel fiának, Horváth Lázár s gróf Rindsmaulné testvéreinek, udvarhelyi, petki birtokosnak, hol a már hatvanas, igen humanus grófot láttam, de már nem adta a Toldit.

Az öreg gróf maradt utolsó Toldinak. Veje is gyermektelen. Vejének meg testvére P. Horváth János altábornagy, ki a Jósikák sógora. A gróf veje ezen testvérét 1858. márcz. 31-éről kelt királyi engedélyvel adoptálta; s ez felvette a gróf Horváth-Tholdi nevet. S hogy a Horváth-Tholdiakat folytassuk, János gróf fiában, Lajosban 1890-ben ez az ág is kihalt volna, de Lajos gróf adoptálta a P. Horváthok egy más ágából, a P. Horváth Gábor fiát.

Az utolsó Tholdi gróf 1862. június 27-én hunyt el.

KÖVÁRY LÁSZLÓ.

Kolozsvárvidéki népdalok.

(Második és befejező közlemény.)

Nem akar az ökörcsorda legelni,
Nem akar az én galambom szeretni.
Sírva kértem, hogy szeressen engemet,
De ő erre azt felelte: nem lehet!

Változatai: Szini K. 175. Bartalus, II. 175. VI. 61.

Én vagyok csak az igazi szegény:	Kis ablakom be van nőve virággal,
Kit szeretek, nem lehet az enyém.	Mit törődöm én az egész világgal?
Hivogattam, csalogattam eleget,	Felfordúlhat egész világ fe!őlem,
De ő arra csak azt mondta:	Csak te babám, ne fordúlj el én tőlem.
Késő van már, nem lehet.	(Kide).

Változatai: Bartalus, V. 54. VII. 73. Székely S. Szerelmi n.
11. d. (Boldogtalan sz. P. Torna.) 37. d. (Ugoesa.)

Kihajtottam Virág ökröm a fűre,
Leverettem a harmatot előle.
Nem hallom már Virág ökröm harangját,
Az én rózsám mással éli világát. (Sz.-Lóna.)

Változatai: Kriza, 200. (Marosszék.) Erdélyi, II. 127. Nyr.
XVI. 576. (Szatmár, Chalupka Rezső közlése.) Nyr. I. 131. (Szeged,
Ferenzi János közlése.) Bartalus II. 175. Székely S. Szerelmi népd.
38. d. (Boldogtalan szerelem Csákvár.)

Zöld a kökény, majd megkékül,
Most vagyok szerető nélkül!
Aludj babám, aludjál,
Ha már engem megcsaltál
Ha már engem megcsaltál. (Kide.)

Változatai: Kriza, 217. 69. (Udvarhelyszék.) Erdélyi, II. 129
Kálmány, Koszorúk. I. 79. Nyr. II. 191. (Székes-Fehérvár vidéke,
Béler Jenő közl. Bartalus, IV. 88.

Kerek udvar. kiesi ház,
Hát te rózsám, mit csinálsz?
Csinosítom magamat,
Várom a galambomat. (Sz.-Lóna.)

Változatai: Arany-Gyulai, I. 217. Erdélyi, II. 146. III. 30.
Szini K. 153.

Ujjamon van az aranyos gyűrűje,
Zsebemben van a szerelmes levele.
Nem adnám a levelét száz aranyért,
Hát öt magát adnám-é a világért? (Válaszút).

Változatai: Erdélyi, I. 22. Szini K. 109. (Szigligeti Czigányában is.)

Sárgarépanak zöld a levele,
Ennek a kis lánynak nincs szeretője.
Ne is adjon az Isten neki,
Mert nem tudja gondját viselni neki. (Kide.)

Változatai: Székely S. Tréfás népd. 60. (Nagy-Kálló.) Székely
S. Szerelmi népd. 144. d. (Boldogtalan szerelem. Bodajk.)

Háromszor is beizentem:
Kati gyere ki!
S Kati nem jött ki.
Megállj Kati,
Membánja ezt valaki! (Kide.)

Változatai: Arany-Gyulai, III. 156.

Jó bor, jó egészség,	Kincsem, komámasszony!
Szép asszony feleség.	Mind olyan az asszony:
Szép asszonymnak, jónak,	Ha leissza magát,
Jó paripalónak,	Földhöz üti kontyát
Kár megöregedni.	Ugy éli világát. (Kide.)

Változatai: Kunsági, Sárréti dalkönyvecske, 22. d. Bartalus,
III. 139. Székely S. Szerelmi n. 106. d. (Boldogt. sz. S.-Patak.)

Ne feküdj a szénaboglya tövébe,
Körül van az rózsafával ültetve.
Készebb volnék száz rózsafát kívágni,
Mintsem tőled, kis angyalom, megválni. (Sz.-Lóna.)

Változatai: Kálmány, Koszorúk. I. 124. Székely S. Szerelmi
n. 116. d. (Boldg sz. P. Forná.) 119. (U. ott. Szaboles.)

Sárgadinnye, görögdinnye hajastól,
 Haragszik rám az én rózsám anyjostól.
 Ha haragszik, haragudjék magára,
 Vesse magát a zavaros Dunába (Sz.-Lóna.)

Változatai: Kunsági, 24. d. Bartalus, II. 144. Székely S.
 Szerelmi népd. 94. d. (Boldogt. sz. Kendi-Lóna.)

Jaj Istenem, be víg voltam azelőtt,
 Míg a rózsám járt el a kapum előtt.
 De mióta bevették katonának,
 Rám szakadt a keserűség, a bánat. (Sz.-Lóna)

Változatai: Kálmány, Koszorúk. I. 81. Nyr. 181. (Szeged,
 Ferenczi János közl.) Bartalus, V. 22. VI. 63. (Brátka.) Székely S.
 Szerelmi népd. 22. d. (Boldogtalan szerelem. Debreczen.) 94. d. (U.
 ott. Kendi-Lóna.)

Erdő, erdő. nő de kerek erdő,
 Közepében csipkebokor-vessző.
 Szűrős annak minden ága,
 Nem állja a madár lába. (Györgyfalva.)

Változatai: Erdélyi, III. 24. III. 52. Székely S. Szerelmi népd.
 31. d. (Boldog szerelem Ungvár.) 83. d. (U. ott. Csákvár.)

Kimegyek a temetőbe,	Ütess síromhoz egy fácskát,
Megásom sírom előre	Akár egy bokor rózsácskát,
Ha meghalok, édes kincsem,	Hogy tudja meg, a ki itt jár,
Oda temessetek ingem.	Nem voltál, rózsám, esapodár.

(Sz.-Lóna)

Változatai: Lázár István. 185. K. Csapó D. III. 52. d. Szini
 K. 133. Bartalus, I. 137. (Kézdi-Vásárhely.) Székely S. Szerelmi
 népd. 15. d. (Boldog szerelem. Nagy-Kálló.)

Kimenyek én err' a magas tetőre,
 Találok én szeretőre, kettőre.
 Nem kell nekem két szerető, se három,
 Csak szeressen, ki szeretett a nyáron. (Sz.-Lóna.)

Változata: Bartalus, VII. 70.

Keserűső, nem hittem, hogy édes légy,
 Kedves rózsám, nem hittem, hogy csalfa légy.
 Csalfasággal csaltad meg a szívemet,
 A jó Isten úgy áldjon meg tégedet. (Sz.-Lóna.)

Változatai: Kálmány, Koszorúk. I. 110. Ethn. II. 300. (Szivós

Béla közl.) Nyr. I. 228. (Szeged vidéke, Ferenczi János közl.) Bartalus, VII. 69. Székely S. Szerelmi népd. 49. d. (Boldogt. szerel-lem. Csákvár.)

A ki bút nem akar látni,
Menjen menyországba lakni,
Csináljon az égre házat,
Ott nem éri semmi bánat. (Válaszút.)

Változata: Székely S. Szerelmi n.

Ha megunt ke, édes anyám tartani,
Vigyen el ke a vásárba eladni
Ott is ott lesz az én rózsám megvenni,
Ezüst pénzen ki fog engem fizetni. (Györgyf.)

Változatai: Arany-Gyulai, III. 167. Nyr. I. 31. (Szeged, Ferenczi János közl.) Bartalus, II. 70. (Maros-Vásárhely). Székely S. Szerelmi n. 112. d. (Boldogt. sz. Ugoesa.)

Ha meguntál, kedves rózsám, szeretni,
Szabad neked más szeretőt keresni.
Adjon Isten szebbet, jobbat nálamnál,
Nekem pedig csak olyant, mint te voltál. (Györgyfalva).

Változat Bartalus, VI. 42.

Lányok, lányok szépek vagytok,
Piros az orcátok,
Kertbe' jártam, rózsát szedtem,
Hasonlít hozzátok. (Válaszút.)

Változatai: Erdélyi, III. 92. Bartalus, VII. 118. Kiss Áron, 175.¹

Ha még egyszer leány volnék,
Hejehuja, haj!
Mégválogatnám a legényt,
Mint a piacon az edényt,
Az edényt.
Az edénynek a mázosát,
A legénynek a házását,
Hejehuja, haj!

Változatai: Kriza, 188. (Háromszék.) Erdélyi, III. 86. (Erdély.) Bartalus, VI. 31.

Halálmadár szállott a ház tájára,
Meg is hal itt valaki nemsokára.

¹ Kiss Á. Magyar gyermek játékgyűjtemény. Budapest, 1891.

Én halok meg, mert megöl a szerelem,
A faluban a legszebb lányt szeretem. (Kide.)

Változatai: Kálmány, Szeged népe, III. 32. (Ó-Szent-Iván.)
Bartalus V. 129.

Kis kertemben egy rózsafa, nem látszik,
Minden este tizenkétszer virágzik. (Sz.-Lóna)

Változatai: Kriza, 205. (Marosszék.) Arany-Gyulai, III. 188.
Erdélyi, II. 198. 334. (Székely népd.) Lázár Istv. 201. Pap Gy. 21.
Kálmány, Koszorúk. I. 80. Szeged népe, II. 183. (Szaján.) Pintér S.
54. K. Csapó D. IV. 41 d. Bartalus, V. 119. Székely S Szerelmi
népd. 48. d. (Boldog szerelem. P.-Torna.) Nyr. VII. 144. (Orosz-
hegy, Udvarhely m. Felméri Lajos közl.) Székely S. Szerelmi népd.
42. d. (Boldogt. szerelem Ungvár.) U. o 111. d. (P.-Torna.)

Kis kertemben a rózsafa virágzik,
Hej de annak a virága hiányzik.
Virág vagy te, kedves rózsám, én nekem,
Hej de mit érsz, ha nem szeretsz engemet? (Válszút)

Valami rá emlékeztető: Arany Gyulai, III. 194.

Nagyutczában építenek egy templomot,
Három kis lány húzza meg a harangot.
Mindahárom tiszta fehér ruhába',
Gyöngykoszorú lehajlik a vállára. (Györgyfalva.)

Nagyon kevésbé hasonlít hozzá: Bartalus, V. 1.

Jaj be szépen harangoznak, temetnek, Én is olyan boldogtalan lány vagyok,
Gyászos lányok kék koporsót emelnek. Érzy szívem: nem sokára meghalok.
Le van írva a koporsó oldalán: Ha meghalok, tudom, hogy eltemetnek,
Itt nyugszik egy boldogtalan kis leány. A lónai temetőbe letesznek. (Sz.-Lóna.)

Változatai: Bartalus, I. 14. (Mező-Kövesd.) V. 1. (Alig valami.)
Székely S. Szerelmi népd. 6. d. (Boldog szerelem. Ugocea.)

Nem tudom ki kertje alatt,
Egy kis leány zabot arat.
Zabot arat a lovának,
Szeretót keres magának. (Sz.-Lóna.)

Változatai: Arany-Gyulai, II. 127. (Orosháza.) III. 129. (Nagy-
Galambfalva.) Lázár Istv. 187. (M.-Lapád.) Pap Gy. 53. Kőváry
B. 93. Bartalus, II. 147. (Pétervásár.)

Nyisd ki babám az ajtót,
Magyar kopogtat, nem tót.
Hej, de soká nyitod ki,
Mintha nem tudnád, hogy ki. (Válaszút.)

Változatai: K. Csapó D. I. 20. d. Szini K. 90. Bartalus,
IV. 41.

Piros bársony süvegem,
Most élem gyöngyéletem.
Bokréta van mellette,
Barna babám kötette. (Válaszút.)

Változatai: Thaly K. Adalék,¹ II. 261. (Balog Ádám nótája,
a XVIII. évszáz elejéről.) Szini K. 15.

Gyere kis lány, a szekere után,
Felveszlek én valahol az utcán.
Az utcán, az utcán, barna lány,
Felveszlek én, kis angyalom, az utcán. (Válaszút.)

Némi hasonlóság: Kunsági 26. d.

Ha meghalok, meghagyom	Vagy négy legény vigyen ki,
Néked, kedves galambom,	S a babám kísérjen ki.
Leány legyen a papom,	A négy legény fejérbe',
Legény az én kántorom.	S a babám feketébe'. (Válaszút.)

Változata: Nyr. XX. 288. (Lozsád, Hunyad m. Kolombán
Samu közl.)

Ha megalok, meghagyom a babámnak
Ne sirasson hétköznap, csak vasárnap.
Akkor is csak félszemével sirasson,
A másikkal babájára kacsintson. (Válaszút.)

Úgy is mondják Válaszúton, Kidében: jobb szemével, bal
szemével.

Változata: Ethnographia, XI. 368. (Vid, Veszprém m. Birkás
Géza közl.)

Ejnye kis lány, ejnye kis lány,
Be fodros a szoknyája!
Talán bizony, talán bizony
Nincsen kendnek babája.
Jöjjön ide, kis angyalom, leszek én,
Így is, úgy is, itt is, ott is
A maga babája leszek én. (Kide.)

¹ Thaly Kálmán Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténeté-
hez. I–II. Pest, 1872.

Változata: Ethn. XI. 368. (Ercsi, Fehér m. Barkás Géza közl.)

Piros az ostorom nyele, nem sárga,
A lónai leánynak, hej, nincs párja,
Hegyes orrú, magas sarkú esizmája,
A legények bolondulnak utána. (Sz.-Lóna.)

Változatai: Kálmány, Koszorúk. I. 204. Nyr. XIV. 192. (Lovas-Berény, Fehér m. Feleki Sándor közl.) Nyr. III. 288. (Somogy, Kisfaludy Nánd. közl.) Nyr. VIII. 480. (Udvarhely m. Balássy Dénes közl.)

Ha felszántom a györgyfalvi nagyutezát,
Vetek belé piros pünkösti-rózsát.
Magamat is belé vetem palántnak,
A ki szeret, szakasszon le magának. (Györgyfalva.)

Változatai: Erdélyi, III. 5. Kálmány, Koszorúk. I. 110. Nyr. VII. 288. (Orosháza, Veres Imre közl.) VIII. 480. (Udvarhely m. Balássy Dénes közl.) VII. 288. (Heves, Török Gy. közl.)

Kiszáradt a borzafa,	A párnámon nem lehet,
Hol hálunk az éjszaka?	Két húszasért sem lehet.
Ajtó mellett a padon,	Gyere kis lány, adj rózsát,
A te puha párnádon.	Kössél nekem bokrétát.

Nem megyek én, nem szedek,
Nem kötök én bokrétát. (Györgyfalva.)

Változatai: Kriza, 255. (Csak a két első sor.) Kálmány, Koszorúk. I. 188.

Ablakomba' fűge fészek,	Inget, gatyát, zsákot szövök,
Én a legénynek nem hiszek.	Én soha férjhez nem megyek,
Mert a legény leánycsaló	Mert a legény leánycsaló,
Ki mondja, nem igaz, való?	Ki mondja, nem igaz, való?
Kertbe' nő hónapos retek,	Virágaim mind elhányom,
Én több legényt nem szeretek,	A legényt nem bokrétázom,
Mert a legény leánycsaló,	Mert a legény leánycsaló,
Ki mondja, nem igaz, való?	Ki mondja, nem igaz, való?

(Sz.-Lóna.)

Változatai: Kriza, 43. (Udvarhelyszék.) Nyr. XV. 427. (Az első versszak vált. Marosszéki táncszó, Deák Farkas közl. Fűge fészek helyett: füge fészek.) Erdélyi, II. 160. (Csak az első sor.)

Kís kertemben van egy neveletlen fa,
Kinek neve, magyar neve citromfa.

Oda jár egy kis gerlicze meghálni,
Hej de bajos tőled, rózsám, megválni. (Sz.-Lóna.)

Változata: Kriza, 238.

Kis koromban árvaságra maradtam,
Nagy koromban szolgálatra jutottam,
Mostoha volt hozzám még a világ is,
Szár az földben elhervad a virág is. (Sz.-Lóna.)

Változatai: Arany-Gyulai, III. 236. Kálmány, Szeged n. I. 21.

Tizenhárom fodor van a szoknyámon,
Azt gondoltam férjhez menyek a nyáron.
De már látom, semmi sem lesz belőle,
Tizenkettőt levágtok belőle. (Válaszút.)

Változata: Kálmány, Szeged n. II. 33.

Fehér fuszujkavirág,
Ne jöjj hozzám napvilág,
Hanem este sötétbe,
Hogy üljek az öledbe.
Nem is ülök sokáig,
Csak tizenegy óráig. (Válaszút.)

Változata: Nyr. XIV. 480. (Csapó, Kis-Küküllő m. Kispál Mihály közl.)

Édes anyám, adjon Isten jó estét!
Haza hoztam ezt a barna menyecskét.
Nem is azért, hogy igazán szeressem
Szegény vagyok, gazdagságot kerestem. (Válaszút.)

Változatai: Arany-Gyulai, I. 266. Pap Gyula 29. Ethn. XI. 136. (Göcsej, a lakodalmi kurjantások közt. Gönczi Ferenc közl.)

Kertem alatt legel egy kecske,	Kertem alatt legel egy gidó,
Téringeti azt egy menyecske.	Téringeti azt egy vén zsidó.
Téringeti, ej-haj! jobbról balra a kecskét,	Téringeti, ej-haj! jobbról balra a gidót,
Ölelem én azt a menyecskét.	Egye fene azt a vén zsidót.

Kertem alatt legel egy bárány,	Kertem alatt legel egy tehén,
Téringeti azt egy kis leány,	Órizi aztat egy szép legény.
Téringeti, ej-haj! jobbról balra a bárányt,	Téringeti, ej-haj! jobbról balra a tehént,
Szeretem én azt a kis leányt.	Szeretem én azt a szép legényt!

Kertem alatt legel egy csikó,
Téringeti azt egy szép fiú.
Téringeti, ej-haj! jobbról balra a csikó
Szeretem én ezt a szép fiút. (Sz.-Lóna.)

Változatai: Arany-Gyulai, II. 39. Székely S. Trófás népd. 52.
(Csákvár.)

Egy asszonynak, egy asszonynak,
Két eladó lánya.
Egyik szegfű, egyik szegfű,
Másik majoránna.
Megizentem az édes anyjának:
Kösse össze nékem bokrétának. (Kide.)

Változatai: Arany-Gyulai, III, 163. (Kis-Baczon.) Nyr. I. 132.
(Tata vidéke, Hamary Dániel közl.) XIX. 384. (Gömör, Szomor
Dezső közl.) Bartalus, I. 92.

Megizentem a kis lánynak
Csütösökön estvére,
Hogy ne vessen tiszta búzát
Virágos kis kertjébe,
Mert a madár megeszi,
Vagy az árvíz elviszi,
Lám megmondtam, lám megmondtam,
Semmi hasznát nem veszi. (Sz.-Lóna.)

Változatai: Erdélyi, III. 162. Kőváry B. 104 Bartalus, I. 75.
(Miskolcz.)

Árva vagyok, de igazán árva,
Ki vagyok a babám szívéből zárva.
Inkább lennék levegőben kis madár,
Arra szállnék, a merre a babám jár. (Kide.)

Változata: Szini K. 104.

Künn a réten learatták a búzát,
Elvágták a kis pacsirta balszárnyát.
Kis pacsirta búsul a balszárnyáért,
Én is búsulok a régi rózsámért. (Györgyfalva)

Változata: Kálmány, Koszorúk. I. 89.

Ez egy balladatöredék:

Nagyutezában, nagyutezában mi történt?
Horvát Annát leányostól megölték.
Horvát Annát viszik a temetőbe,
Horvát Istvánt kísérik a tömlőczbe. (Sz.-Lóna.)

Változata: Kálmány, Koszorúk. I. 56.

Meghalok én nemsokára,
Piros pünköst hajnalára.
Diófa lesz koporsóm,
Selyembársony takaróm. (Válaszút.)

Változata: Erdélyi, III. 22. (Bars.) Kálmány, Koszorúk. I. 54. Nyr. XVII. 432. (Baranya, Demjén Kálmán közl.)

Réten, réten a györfalvi réten,
Elvesztettem ezüstnyelű késem.
Késem után kari-kari-karikagyűrűmet,
Sajnálom a régi szeretőmet. (Györgyfalva.)

Változatai: Erdélyi, II. 52. Pap Gy. 59.

Szeress rózsám, csak nézd meg, kit,
Mert a szeretet megvakít.
Hej, engem is megvakított,
Örökre megszomorított,
Csak még sírba nem szállított (Sz.-Lóna.)

Változatai: Kriza, 26. (Udvarhelyszék.) 45. (U. ott.) Lázár István 197.

Isten hozzád szép viola,
Nem vétettem neked soha,
Nem is véték, a míg élek,
A míg bennem zeng a lélek.
Zeng a lélek, zeng a szó,
Zeng a szerelemajtó. (Sz.-Lóna.)

Változata: Kriza, 46. (Udvarhelyszék.)

Óra, óra, fali óra,	Adok neked hatvan pengőt,
Nézd meg rózsám, hány az óra?	Végy magadnak selyemkendőt,
Három fertály fél-kilenczre,	Selyemkendőt, sárga cipőt,
Úlj fel rózsám, a gőzösre.	Hogy lássák, hogy van szeretőd.

(Válaszút.)

Változata: Lázár István. 192.

Annyi nekem az irigyem,
Mint a fűszál a mezőben,
Egyik teszen, másik veszen,
A harmadik majd megeszen, (Sz.-Lóna.)

Változatai: Kriza, 29. (Udvarhelyszék. Csak az utolsó két sor.)
Lázár István. 185.

Jaj Istenem, jaj de bánom,	Ne sajnáld a koszorúdat,
Hogy az éjjel nálad háltam.	Kötök én még neked olyant.
Gyöngykoszorum elvesztettem,	Éjjel-nappal kössed rózsám,
Leányságom sárba tettem.	Még sem leszek többet leány.

Változata: Arany-Gyulai, III. 148. (Árvátfalva.)

Visszahoztam a jegykendőt, Kertem alatt ne csattogass,
 Van már neked más szeretőd. Házom előtt ne járogass,
 A gyűrűt is visszaadom, Mert én szegény leány vagyok,
 Magamnak csak búmat hagyom. Nem tehozzád való vagyok. (Kide.)

Változata: Nyr. I. 182. (Orosháza. Győry Vilmos közl.)

Édes anyám lánya voltam,
 Míg szeretőt nem tartottam.
 Leveles a nyárfa, lehajló,
 Nem az a szeretőm, a ki volt.
 Volt szeretőm tizenhárom,
 Tíz elhagyott, maradt három. (Györgyfalva.)

Változata: Arany-Gyulai, II. 116. (Csak a két első sor.)

Ismeretesek a kiházásító dalok, melyekkel különösen a fonókban éneklük ki az egymás iránt érdeklődő párokat. Ezekből is van három dal a gyűjteményemben.

Sárga csikó, csengő rajta,
 Vajon meddig menyünk rajta?
 A Tót János udvarára.
 Tót Jánosnak van egy híres lánya,
 Irás után nyolez párnája,
 Ki van varrva figurára.
 Vajon ki fekszik reája?
 Kun Marezi János fekszik rája. (Györgyfalva.)

Irás után = rajz után készített varrotta.

Változatai: Erdélyi, III. 21. (Csak a két első sor) Kálmány, Koszorúk. II. 120. Ethn. XI. 121. (Zentelke, Vikár Béla közl. Menyasszonybúcsuztató.) Ethn. XI. 133. (Göcseji lakodalmi kurjontás. Gönczi Ferencz közl.) Kálmány, Szeged n. II. 68. Kunsági 15. d. Bartalus, III. 108. (Erdély) Székely S. Szerelmi n. 123. d. (Bolog sz. Ugoesa. Csak az első sor.)

Ezt az erdőt, ezt a mezőt	Hozd ki, Erzsi, a kalapom,
Vajon ki zúgatja?	Hogy tegyem fejembe,
Talán bizony Fejér János	Hogy ne nézzem minden czudar
A lovát ugratja.	Kacsingó szemembe,
Vitta Erzsi selyemágyát	Mert én szegény Fejér János
Magosra vetette,	Csak egyesegyedül
Fejér János a kalapját	Nem élek meg, ha nem lopok,
Rajta felejtette.	Fejér húszas nélkül.

Változatai: Arany-Gyulai, II. 24. I. 282. (A 4 első sor Perezel

Móriczra vonatkoztatva, a hazafias dalok közt.) Erdélyi, III. 161.
Pap Gyula, 51. Bartalus, II. 131. (Perbenyik.) V. 146. 147. VII. 157.

Kerti széna, laboda,	„Édes anyám, kit vegyek ?
Szürke lovas-katona.	Most a leány mind gyerek“.
„Édes anyám, meghalok,	Jaskó Erzsi nem gyerek,
Házasodni akarok“.	Eredj fiam, azt kérd meg.
Édes fiam, ne halj meg,	„De azt nekem nem adják,
Inkább házasodjál meg.	Rucza Pistának tartják“.

(Györgyf)

Változata: Kunsági, 25. d.

Ez a kis szerelmes dal mintha nem egészen népi eredetű volna:

Kék az ibolya,	Ha benézek
Kék a virága,	Szép szemébe,
Kék az én rózsám	Repdes szívem
Szemevilága.	Örömébe! (Kide.)

Változata: Bartalus, III. 53. (Perbenyik.)

Van egy néhány katonadal:

Mikor menyek Bosznya felé,
Hasad az ég háromfelé,
Sírnak a vándoresillagok,
Mert tudják, hogy árva vagyok. (Sz.-Lóna.)

Változatai: Székely S. Tréfás n. 28. (Ungvár. Csak némi hasonlatosság a két első sorban.) Nyr. I. 329. (Veszprém vidéke, Töttösy Béla közl.) Bartalus, II. 26. (Mező-Kövesd, az első sor.) IV. 50.
Édes anyám kiállott a kapuba, Menjen haza, nevelje fel öcsémet.
Úgy siratja, hogy a fia katona. Nem menyek én, nem neveltek több árvát.
Édes anyám, ne sirasson engemet, Nem adok én a császárnak több szolgát.
Él a rózsám, kí sirasson engemet. (Sz.-Lóna.)

Változatai: Arany Gyulai, III. 202. Bartalus, II. 30. (Kézdi-Vásárhely.)

Megizentem a császárnak magának:
Sorozza be a lányt is katonának.
De a császár megírta egy levélbe:
Nem illik a csákó a lány fejébe,
Mert a lánynak tizenhárom szoknya kell,
Szoknyájára harminczhárom fodor kell. (Válaszút.)

Változata: Ethn. II. 403. (Érmellék, Bartha Gyula közl.)

Ha kimegyek a temető dombjára,
Ráborulok édes apám sírjára.
Keljen ke ki, édes apám, sírjából,
Katona lett a legszebbik fiából. (Györgyfalva.)

Kidén *apám* helyett *anyám*. S az utolsó sor:

Nézze, mi lett legkedvesebb fiából.

Lónán a két utolsó sor:

Kelj fel, kelj fel, édes anyám, sírodból

Nézd meg mi lett a legkisebb lányodból.

Vagy: Keljen ki kend, édes anyám, sírjából,
Szerencsétlen lett mindakét lányából.

Némi változatai: Arany-Gyulai, III. 194. Kálmány, Koszorúk.
II. 133.

Ninesen a császárnak

Olyan katonája,

Mint ez a kis magyar húsár,

Felül a lovára.

Felül a lovára,

Rágyújt szivarjára.

Be sok szöke, barna lánynak

Vágyik szíve rája.

Ne fájjon a szíved,

Ugy se leszek tied,

Van már nékem szebb szeretöm,

Ki igazán szeret. (Válaszút.)

Változata: Ethn. XI. 370. (Monostor-Apáti, Zala m. Birkás
Géza közl.)

A tréfások között:

A gunárom a tóba'

Rá mászott a tojóra.

Ugy, úgy, édes gunárom,

Ugy lesz pipém a nyáron.

Változatai: Kriza, 145. (Háromszék.) Kálmány, Koszorúk. I.
202. Székely S. Tréfás n. 27. (Ugoesa.)

Édes anyám, attól félek,

(Mitől te?)

Megesókolnak a legények.

(Mikor te?)

Hajnalba', hajnal előtt,

Rózsafa nyílik a házam előtt. (Sz-Lóna.)

Változata: Kálmány, Szeged n. I. 59. Csak a *modorra*: Kriza,
175. Székely S. Szerelml népd. 8. d. (Boldogtalan szerelem. S.-Patak.)

Mindenféle szeretöm volt,

Csak még zsidóleány nem volt.

Zsidóleány ne is legyen,

Hogy a fene zsidót egyen. (Válaszút.)

Változata: Arany-Gyulai, III. 151.

Az éjszaka álmomba'
 Zsidót láttam járomba'
 Úgy összetörte nyakát,
 Fene egye zsidóját! (Válaszút.)

Változat: Székely S. Tréfás népdalok. 65.

Az öreg zsidónak akkor van csak jó kedve,
 Mikor száz forintos bankó van a zsebibe'.
 Akkor mondja: hopp! jó lesz e borra,
 Jó lesz az én Rifke lányom lakodalmára.
 Ne haragudj, Rifke, hogy én téged szeretlek,
 Hogy én téged soha el nem feledlek.
 Csókold meg a szám, csókold meg a szám,
 Csókold meg a, csókold meg a két piros orzám. (Kide.)

Változata: Kálmány, Szeged népe, III. 77.

Van egy néhány olyan dal is, melyeket a gyűjteményekben,
 (pedig 81 kisebb-nagyobb kötetet, füzetet olvastam át e czélből),
 nem találtam, vagy valahogyan elkerülte a figyelmemet. Ilyenek:

1. Üti a kovács a vasat,
Az én szívem majd meghasad.
Ide hallszik a pengése,
Gyere rózsám, minden este!
(Válaszút.)	2. Leveles az erdő, kihajtott,
Engemet a rózsám elhagyott.
Ha elhagyott, azt se binom,
Lesz szeretöm kettő-három.
Leveles az erdő, kihajtott,
Engemet a rózsám elhagyott.
(Györgyfalva.)
3. Elvesztettem csipkekendőm a bálba'.
Adja ide, a ki azt megtalálja,
Három liter piros bor lesz ára.	4. Ennek a kis lánynak
Nincs babája.
Kovácslegény jár az
Udvarára.
Mondtam neki, jöjjön ki,
Csókolódjék ide ki! (Válaszút.)
5. Rójtos a szoknyám alja,
Magas a esizmámnak sarka.
De még magasabbra rakatom,
Ölelem a kedves galambom.
(Györgyfalva.)	6. Dombon van a házam,
Abba' lakom én.
Kicsiny a galambom,
Nagyobb vagyok én.
Ha kicsiny is, lehajlok utána,
Megesókolom menyasszonyi ruhába'.
(Sz.-Lóna.)
7. Még azt mondják: a legény szava igaz,
Pedig annak fele széna, fele gaz.
Fele széna, fele gaz a szavának,
Nincs is párja a lónai kis lánynak. (Sz.-Lóna.)	

16. Jaj, be hamis a maga szeme,
A maga szeme.
Azt hiszi, hogy megígéz vele.
Fel is út, le is út, országút, gyalogút,
Megmutatom én magának, hol út!
- Jaj, be fekete a maga haja,
A maga haja.
Meggyül magának velem a baja.
Fel is út, le is út, országút, gyalogút,
Megmutatom én magának, hol az út!
- (Válaszút.)

17. Hej, de csalfa a maga szeme,
Az a fekete.
Azt gondolja, megígéz vele,
Megígéz vele?
Pedig engem akárhogy is szeretessen,
A magáé nem leszek én soha sem.
- Fel is út és, le is út is,
Gyalogút is, szekérút is,
Én előttem vasúton is elmehet.
- (Kide.)

18. Várad felől, Várad felől jön egy üveghintó,
Abban ül egy zsidó szolgabíró.
Bíró, bíró, tedd le a pennádat,
Ne ird bé a, ne ird bé a rózsám katonának. (Sz-Lóna.)

19. Szász-Medgyesen nem tudják a nevemet,
Megtudják, ha katonának elmegyek.
Az én nevem törökszegfü, lilium.
Ha meghalok, kinyilik a síromon. (Válaszút.)

Vagy: Magyar-Létán nem tudják a nevemet.
Majd megtudják, ha én oda elmegyek.
Az én nevem tejes-szegfü, ibolya,
Ha meghalok, ültessék a síromra. (Sz-Lóna)

20. A következő bizonyosan csak töredéke egy hosszabb éneknek, melyben a korán elhunyt népszerű trónörökösöt síratja a népkégyelet:

Márványkőből van a Rudolf keresztje,
Azért neki trónörökös a neve. (Sz. Lóna)

21. Hej, hej, hej, az csak ráfogás,
Hogy szeretem az uramat, az csak ráfogás!
Ölelem, csókolom, szívesen teszem,
Ő vesz nekem szép ruhát,
Hogy más is szeressen. (Kide.)

22. Haragszik a feleségem,
Mért van nekem oly jó kedvem.
Ha haragszik, majd megbékül,
Ha nem békül, majd megkékül
Ihajja!
Itt a régi kedvem,
Csuhajja!
Újból legény lettem.
- Máma vettem a boeskorom,
De még máma szétszakítom.
Ihajja!
De csuhajja!
Addig iszok, iszok, iszok,
Míg az ajtón kitalálok.
Ha az ajtón nem találók,
Vagy kidobnak, vagy itt hálók.

Ihajja! Ha szétszakad a bocskorom,
 Itt a régi kedvem. Tovább járom a talpamon.
 Csubajja! Ihajja!
 Újból legény lettem. De csubajja! (Kide.)

23. Oda lent a garádieson lakik kincsem,
 Elvonnék, elvonnék, pénzem nincsen.
 Volt két krajczárom,
 Elástam.
 Kiszáradt a torkom,
 Kiástam.
 Így jár a ki mindig bort iszik,
 Míg a temetőbe nem viszik. (Kide.)

A két utolsó sor általánosan ismeretes. A 6 utolsó sor:
 Hatszáz nemzeti dal, 587. l.

21. Kolozsvári, kolozsvári csárdába' 25. Törjön ki a nehézséges nyavalya,
 Ott iszik a fuszujesusza bujába'. Mikor azt a paplant húzod magadra.
 Sárgarépa veri össze bokáját, Egye fene kék ibolya szemedet,
 A káposzta terengeti szoknyáját. A melyikkel megcsaltad a szívemet.
 (Sz.-Lóna.) (Sz.-Lóna.)

26. Csokoládé, citromhaj,
 Tudom rózsám, mi a baj:
 Mert elrugott a Szilaj,
 Elfogyott a kanta vaj. (Válaszút.)

27. Pálinka-köszönés:

Áldjon meg az Isten minden jókkal,
 Mint a mezőt virágokkal.
 Életed kívánom,
 Halálod nem várom.
 Éltesse az Isten,
 Szívemből kívánom,
 Lelkemből óhajtom. (Sz.-Lóna.)

28. Ez is: Két karodon két szép arany perecz,
 Éltesse az avval, a kit szeretsz
 (Sz.-Lóna.)

29. Karácsonyi köszöntő:

Kicsi a bors, nagy az ereje, Én, mint tavasszal a gyenge fülemile,
 Én is kicsi vagyok a testemre nézve. Mentem zengedezni muzsáknak kertibe.
 Minap iskolámba' fél-füllel hallottam, Fordítom lovamat asszonyom házára,
 Született a Krisztus alacsony jászolban. Kinyujtom karomat egy darab kalácsra.

Nem kell nekem málé,
 Legyen a gazdáé!
 Mert nálunk a réczék piritva sétálnak,
 És pedig a tyúkrok nyársan karicsálnak.
 (Válaszút)

30. Ez is:

Kiskarácsony napja
 Pünköst felé volna,
 Az én gyenge nyelvem
 El nem fagyott volna.
 Töltsék meg tarisznyám
 Perczczel, kalácssal,
 Hogy én elélhessek
 Az ünnepen által.

Látom asszonyomat,
 Hogy inti leányát,
 Hogy hozzon, hogy hozzon
 Egy pohár pálinkát.
 Megiszom a borát,
 Beadom poharát.
 Isten áldja meg a
 Háznak gazdasszonyát,
 Családjával együtt
 A háznak gazdáját. (Válaszút.)

31. A hol az a kis ház látszik,
 Az én szívem oda vágyik.
 Ott lakik az én galambom,
 Kivel magam mulatgatom.

(Györgyfalva.)

Mindezekből azt akarom levonni, hogy bár a népdalok gyűjtése meglehetősen befejezve látszik, *minden faluban* a papoknak, tanítóknak, szóval az erre való embereknek, ügyet kellene vetni ezekre is. E gyűjtések alapján részint meg lehetne állapítani egyes dalok földrajzi elterjedését, részint pedig a még mind eddig fel nem jegyzettek is előkerülnének. Elég elveszett már úgy is az idők folytában, legalább azt mentjük meg, a mit még lehet. Ma-holnap ez is késő lesz!

VERSÉNYI GYÖRGY.

Megjegyzések okmánytáraink egynehány darabjához.

(II-ik és befejező közlemény)

28. *Wenzel. XII. 207.*

Miklós erdélyi vajda és szolnoki főispán a szatmármegyei Lippó-ban egy meg nem nevezett év augusztusában rokonainak: Boxa mester fiai László, Danes, Miklós és Ferencznek írja, hogy levelének vétele után azonnal Jákó és Pál bán fiaival saját embe-reiket ő hozzá (Aranyos) Megyesre küldjék, mert itt az idő, melyben az iránta való jóakaratot érvényesíthetik. Az okmánytár rubruma a keltet „1277 körül“ teszi; ez helytelen.

A vajda rokonai a Baksa nemzetség tagjai. László és Danes, az Eszényiek ősei, 1289-ben merülnek fel; Miklós és Ferencz, Baksa fiai, a Szerdahelyiek ősei pedig csak 1303-ban. Jákó fiai, kiket az okmány említ, a Kaplyon nb. Jákó fiai, kik 1311-ben merülnek fel és kiktől a Nagymihályiak gelényesi ága származik. Gutkeled nb. Pál bán fiai pedig a Ráskai, Butkai, Csatári, Márki és Málezaiak ősei, csak 1300-ban merülnek fel. Mindezekből tehát kiviláglik, hogy e levél már az Anjoukorszakba esik.

Miután (Aranyos) Megyes és Lippó a Szatmármegyében birtokos Pok nb. Megyesaljaiak tulajdonát képezte s ezek Pok nb. Miklós erdélyi vajdának egyenes utódai, világos, hogy Miklós vajda e levelét csak 1315. és 1318 között, midőn tényleges vajda volt, írhatta.

29. *Fejér. VIII. 2, 130.*

Azon egyházak között, melyeknek adói Rufinus de Civinio pápai adószedő jegyzékében (1317–1320.) fel vannak említve, találjuk az erdélyi Albkarak-ot is. Meghatározását sehol sem találjuk.

Miután az előtte felsorolt templomok (Alkenyér, Péterfalva, Borberek, Enyed, Szt.-György, Ápolda) Hunyad-, Alsófejér-, Beszterce- és Szebenmegyében feküdtek, világos, hogy a pápai tisztviselő ez esetben a Nagyküküllőmegyében fekvő *Halbenkragen* (= Almakerék) nevű egyházat alaposan elferdítette.

30. Fejér. VIII. 2. 100.

Dózsa erdélyi vajda és Szolnokmegye főispánja tanúsítja 1317. máj. 23-án, hogy Tunyogi Gergely elzálogosított birtokát köteles kiváltani. A keltezés helytelen.

Igaz ugyan, hogy az 1317. évi vajdát határozottsággal nem ismerjük, a mennyiben Pok nb. Miklós utoljára 1315. aug. 1-én mint tényleges vajda működik és Debreczeni Dózsa mint vajda legelőször 1318. decz. 13-án szerepel, a miből majdnem apodictice következtethetjük, hogy Miklós 1318-ig volt vajda, — de azt, hogy Dózsa 1317-ben egészen más hivatalt viselt, bebizonyíthatjuk; 1317. aug. 1-én ő Szaboles- és Biharmegye főispánja és mint ilyen, királyi biztos öt megyében; ugyan-e minőségben működik még 1318. márcz. 22-én.¹

31. Urkundenbuch. I. 346.

Az erdélyi káptalan bizonyítja 1320. máj. 25-én, hogy Dengeleg(y)i Beke bálványosi várnagy, mint Dózsa erdélyi vajda képviselője az ellen tiltakozik, hogy (Bethleni) Jakab bődi és malomi jobbágysai által a bálványosi területet háborgassa és most, bár az egész erdélyi Szolnokmegye a vajda hatósága alá van helyezve, a peres ügy elintézését a király által egész más ügy rendezése végett Erdélybe kiküldött Aba nb. Demeter tárnokmester elé akarja vinni és ez által a vajda jogait esorbitja.

Kemény-féle ügyetlen hamisítvány.

Gr. Kemény azon törekvésében, hogy az erdélyi vajda főispánságához tartozott Szolnokmegyét meghatározza, oly zsákutczába került bele, hogy abból csak hamisított és érvelését támogató bizonyítékok segítségével tudott kijönni. Jelen darabban e törekvése majdnem minden sorban ki van fejezve. Nem elég, hogy már egyszer hangsúlyozza, hogy az egész erdélyi Szolnokmegye összes helységeivel együtt a vajdai méltóság alapján a vajda hatóságához tartozik, még külön kiemeli, hogy a birtokháborgatók a vajda tekintélyét megvetették, hogy eljárásuk a vajdát nagyon sérti, hogy a vajda és az erdélyi Szolnokmegye főispánjának jogai ellen hallatlan merényletet elkövettek, miután tudják, hogy Erdély vajdái már régi idők óta e megyét teljhatalommal kormányozták stb., tehát szóról-szóra a régi lóláb!

E darab alapjául szolgált azon valódi okmány, melynek erejével Aba nb. Nekcsei Demeter kir. tárnokmester mint erre kiküldött királyi bíró 1320. jun. 2-án az Ompolyicza és Abrudbánya nevű birtokokat (Urkundenbuch I. 376. sz.) az erdélyi káptalannak itéli. Megjegyzendő, hogy Fejér, VIII. 2., 279. ez alkalommal az

¹ Anjoukori okmánytár. I. 435. 462.

erdélyi vajdát „Deseu“-nek, az Urkundenbuch I. 348. pedig „Deuse“-nek nevezi. Mindkét elnevezés helytelen; az akkori vajda tudvalevőleg Debreczeni *Dózsa*!

Ez ügyben már május 25-én tartották az első tárgyalást, melyben Dózsa nádor képviselőjében ugyanazon Dengelegyi Beke részt vett, csak hogy ezt a valódi okmány nem nevezi bálványosi várnagynak, holott, a mint ezt a hamisítvány állítja, ugyanő ugyanazon napon a vajda tiltakozását adja elő. Nem szabad továbbá elfelednünk, hogy a valódi okmány értelmében Demeter tárnokmester május 25-én ama bizonyos vizsgálatot, melyben Beke személyesen részt vett, Temesvárott tartotta, holott az e napon Temesvárott jelen volt Beke a hamisítvány szerint ugyanazon napon Gyulaféjérvárt az ottani káptalan előtt tiltakozását bejelenti. De még annak a pontos és szabatos magyarázata, hogy a tárnokmester mily ügyben kapott a királytól megbízást és azon állítás, hogy személyesen jelent meg a káptalan előtt, eléggé mutatja az egész darab tendenciáját.

32. Fejér. VIII. 2, 304.

1321-ben *Szádkő* várát emlegetik, mely az Ákos nb. Toroczkaiak kezében van és melyre az erdélyi káptalan igényeket támaszt. *Szádkő* meghatározását, úgy látszik, sehol sem találni, meghatározására azonban a következő szolgáljon:

1299. okt. 19-én az erdélyi káptalan tulajdonát képező Orbó határát állapítják meg, mely alkalommal kiderül, hogy határait Béd, Felgyógy, Enyed, Miriszló, Diomál és Lapád képezik. Enyednél a határ, a Toroczkó mentén húzódván, északi irányban három határbérez felé vonul, melyeket már régmúlt idők óta a *Szádkő* és *Mészkő* hegyek lejtőjén felhántak vala.¹ Miután erősített kastély vagy vár felállítására fensiknél alkalmasabb hely nem létezhetett, bizonyosra vehetjük, hogy a Toroczkaiak kezében, de az erdélyi káptalan tulajdonához tartott szádkői vár a fent említett *Szádkő*-hegyen állt és miután a határleírásban említett helységek még jelenleg is Alsófejérmegye nagyenyedi járásában léteznek, kézzelfogható, hogy *Szádkő vára e megye éjszaki részén a Toroczkó és Enyed vize összefolyásánál feküdt*. Annak bizonyítéka, hogy a Toroczkó folyó két köztartalmú hegy közelében folyott, melyek egyike a *Szádkő* nevet kapta, egy 1377. jun. 28-án kiállított, Nagy-Enyed és Toroczkó határjárásáról szóló okmányban található.²

¹ Teleki okmánytár. I. 17.

² Urkundenbuch. II. 475.

33. *Urkundenbuch. I. 353.*

Károly király 1321-ben Dózsa erdélyi vajdának megparancsolja, hogy Miklós csicsói várnagynak bizonyos birtokait elfoglalja. Kemény-féle hamisítvány.

Első sorban nagyon kérdéses, vajjon Dózsa vajda 1321-ben Szentgotthárd, Czege és Szászszilvás elfoglalásával meg lehetett bízva, miután okiratilag be van bizonyítva, hogy 1321. nov. 1-én Szécsényi Tamás, tényleges erdélyi vajda, Emőcz fia Miklós, volt csicsói várnagynak, ki a vár átadásával királyához való hűségét tanúsította, a király megbízásából ugyanazon Szentgotthárd, Czege és Szászszilvást adja vissza, melyektől állítólag még 1321-ben meg lett fosztva.¹ Hogy Dózsa akkor még nem volt nádor, bizonyítja az Anjoukori okmánytár I. 618., melynek értelmében Dózsa (ezímetes) vajda Debreczenben 1321. nov. 25-én okmányt állít ki. Ahoz járúl, hogy Károly király ugyanazon évben Miklós volt csicsói várnagynak, mert lázadását abbahagyta és a királyhoz hű lett, Szentgotthárd, Czege és Szász-Szilvás nevű birtokait, melyek eddig a király kezén voltak, adományozza.² *Ha tehát Miklós e birtokokat csak meghódolása után kapta, hogy lehetett azokat tőle meghódolása előtt elkobozni?* Legvilágosabban mutatkozik a hamisítás azon passusban, melyben a király a bűnös Miklóst nemcsak csicsói várnagynak, hanem „Erdély összes magyar lakói sasa, illetve zászlója vivőjének“ mondja. Keménynek azon törekvése, hogy bizonyos politikai-czímerészeti kérdést a magas régiség nimbuszával övezze, e darabban oly szembeszökő, hogy minden további magyarázata felesleges.

34. *Fejér. VIII. 2, 332.*

Károly király 1322-ben a kerezi apátság birtokait felsorolván, ezek között Harrabah-t is említi. Az *Urkundenbuch* I. 358. az eredeti szerint Honrabah-t olvas, de meghatározását sehol sem találjuk. Hogy Honrabah csak ferdítés, világos. Miután az okmány az apátság birtokainak nevét össze-vissza latinul, magyarul és németül nevezi és a helynevek kiejtésénél nyelvészeti szabályhoz nem ragaszkodik, bizonyosnak vehetjük, hogy itt valamely elferdített német helynévvel van dolgunk, melynek utolsó szótagja „bah“ határozottan „bach“-nak veendő; ³ miután továbbá látjuk, hogy az apátság egyéb birtokai különböző megyékben (Fogaras, Nagy-Küküllő, Szeben) fekszenek és különösen Kis-Disznód (Michelsberg) Szebenben van, úgy látszik, helyes úton járunk, ha Honrabah-t melynek első szótagja „Han“, utolsója „bach“, *Hahnbach-chal* azonosítjuk a

¹ Fejér. VIII. 2, 316–319.

² Fejér. VIII. 2, 296.

³ V. ö. *Urkundenbuch*. II. 454. (Hanbah.)

mivel azonban nem akarjuk biztossággal állítani, hogy a még most is Szebenmegyében fekvő Hahnbach (=Kakasfalva) éppen a kerezi apátságának fentebbi birtokával is azonos.

35. *Urkundenbuch. I. 389.*

Károly király megparancsolja 1324 ben az erdélyi káptalannak, hogy bizonyos Mihályt és társait a Szentmártoni birtokba iktassa be. Kemény-féle hamisítvány, melynek alapja a következő:

Szécsényi Tamás vajda tanusítja 1324. szept. 2-án, hogy a kőhalmi ostrom alatt elesett Szentmártoni László szentmártoni birtokát rokonainak hagyományozta;¹ arról, hogy Lászlón kívül még mások is részt vettek volna a vár ostromában, a vajda mit sem szól.

Kemény másként adja elő. Ő ugyan a vajda valódi okmányának főtartalmát visszaadja, de szerinte — mert azt hiszi, hogy ez által hitelesebb alakot nyer — nem a vajda, hanem a király állítja ki. Továbbá beszúrja a különben egészen ismeretlen Jakab kir. jegyzőt. A fő pedig az, hogy itt Szentmártoni László mellett még Fahidi István, Kereki János és *Veselényi János* is hősi halállal kiműlnak; pedig Keménynek csak az utóbbira volt szüksége. Miután a Wesselényiek ősei 1224-ben még Nógrádmegyében éltek, e hamisítással azt akarta bebizonyítani, hogy bizonyos Veselényi Miklós fia János már 1324-ben Erdélyben élt és meghalt.

36. *Székely okmánytár. III. 10.*

Szécsényi Tamás erdélyi vajda Visegrádon egy meg nem nevezett évi április 25-én megparancsolja Péter fia János külső-szolnokmegyei alispánnak, hogy Székely Pálnak adjon elégtételt. Az okmánytár csak úgy általában az 1321. és 1342. közötti időre teszi a darab keltezését; Fejér VIII. 3, 170, a nélkül hogy indokolná, 1326-ra teszi.

Kiinduló pontúl azt kell vennünk, hogy Péter fia János mint Külső-Szolnokmegye alispánja 1333. ápr. 11-től 1334. július 4-ig szerepel.² Fejér keltezése már azért is gyanús, mert Tamás vajda 1326. márcz. 30-án Déván, május 3-án pedig Tordán tartózkodott és így jogosan feltételezhetjük, hogy április 24-én is Erdélyben volt. Ellenben azt találjuk, hogy 1333. ápr. 11-én Visegrádon tartózkodván, Küküllő-Szolnokmegye szolgabírását ítasítja, hogy a Péter fia János alispánt illető birságokat behajtsák³ és így majdnem apodiktikus

¹ Fejér. VIII. 2, 589.

² Anjoukori okmánytár. III. 13. 57. 63. Károlyi okmánytár. I. 85.

³ Anjoukori okmánytár. III. 13.

bizonyossággal vehetjük, hogy a fentebbi okirat keltezése 1333. április 25-ére esik.

37. Székely okmánytár. III. 10.

Dezső, Szabolcsmegye alispánja, egy meg nem nevezett évben tanúsítja, hogy a székely nemzetségű János Semjén nb. Lengyel Jánost minden ellene folytatott keresete alól felmentette. A tanúk között János királyi tárnok is szerepel.

Miután Károly király 1326. ápr. 30-án e János tárnokról már mint nem élőről szól (u. o. 11.) az okmánytár helyesen megjegyzi, hogy fentebbi oklevelének 1326. ápr. 30-ika előtt kellett kelnie. Keltezésére nézve azonban Dezső alispán működésének ideje vethet némi világosságot. 1321-ben Semjén nb. Iván az alispán; utána találjuk 1325. júl. 25-én és okt. 24-én Dezső mestert, kinek utódja 1327. jan. 9-én bizonyos Ferencz.¹ Így tehát alig tévedünk, ha fentebbi okmány keltezését 1325-re tesszük.

38. Urkundenbuch. I. 454.

Bwzd helységnek 1332. szept. 21-én történt határjárása; az okmánytár e Bwzd-ot az Alsó-Fejérmegyében Szerdahelytől északi irányban fekvő Bwzd-dal tartja azonosnak; ez nem áll.

Ez okirat a helység tulajdonosait világosan az erdélyi Fejérmegyében, tehát Alsó-Fejérben fekvő Bwzd urainak mondja, mivel a királyi emberek nevei (Elekcs, Gáld és a határos Torda-Aranyosmegyében fekvő Csurk urai) teljesen egyeznek; ennek alapján el is lehetne hinni, hogy Buzddal van dolgunk. Tulajdonosainak elemzése azonban más eredményre vezet.

Az erdélyi káptalan tanúsítja 1305. jun. 24-én, hogy Kodori Márton fia János és Kodori Lőrincz fia Péter Kolozsmegyében fekvő Komlósi birtokát e Péter nővére férjének (sororius) *Szentpéter* Dénes fia Mihálynak engedték át. Rokonaik közül *Moog* és *Herceg* is szerepel.² 1348-ban pedig arról értesülünk, hogy »Méhfulta« Mihály leányai fivérök, Benedek, halála után ennek ózdi-szentpéteri birtokát kapták és hogy anyjuk e birtokot atyjának Lőrincznek és ennek fivére *Hercegnék* ajándékozása útján kapta vala s hogy e két fivér az Agmánd nemzetség tagja.³ Megkapjuk tehát a következő stemmatörédeket:

¹ Anjoukori okmánytár. II. 206. 222. 270.

² Anjoukori okmánytár. I. 97.

³ Fejér. IX. 1, 637.

Agmánd nb. Márton

Lőrincz		Herezeg 1305. a kolozsmegyei Ózdi-Szentpéter birtokosa.
Kodori Péter 1305.	Leány férje: „Méhfulta“ Mihály 1305.	
Benedek † 1348. kör.	Erzsébet, 1348. öröklök 1348-ban	Ilona, 1348 Ózdi-Szentpétert

Miután a Kodoriak a Szentpéterrel határos Komlóson is birtokoltak és rokonaik között 1305-ben Maty (=Moog) is szerepel, fennebbi okmányunkban 1332. szept. 21-én pedig Matyk (=Mahk) András fiai is szerepelnek, világos, hogy itt nem Buzddal, melynek urai a XIII. század végétől különben is Herbert és Vincz¹, hanem Ózd-dal van dolgunk.

39. *Urkundenbuch. I. 479.*

Az erdélyi káptalan tanúsítja 1336. aug. 24-én, hogy Péterfalvi Mártha, István erdélyi vajda özvegye, anyai unokafivére: Morgondai Péter comes jelenlétében, a Monoszló-féle birtokokra vonatkozó követeléseit, elhalt férjének rokonára Leukai Mihályra átruházta.

Kemény-féle otromba koholmány.

A főkérdés itt: ki lett légyen az 1336 előtt elhalt István nevű vajda? Erdélynek e néven legelőször ismert vajdájára, Tekes fia Istvánra (1280.) gondolni, esztelenség volna; hogy lehetne valakinek, ki már 1267-ben érettkorú férfi volt, hetven évvel később még életben lévő özvegye? ehhez járul, hogy ez István vajdának számos gyermeke és utódai maradtak. A legközelebb István vajda: Hermann nb. Laczkfi István pedig csak 1345-ben kapja meg a vajdai hivatalt. Alvajdára azért nem gondolhatunk, mert eltekintve a „magnificus“-tól, Márta asszony, midőn Istvánnal magát eljegyezte, ennek még mint ara számos ékszer és egyéb ingó vagyont azért bocsátott rendelkezésre, hogy a vajdai méltóságával együttjáró hivatalos és magán képviseltetési költségeket tudja viselni! Már e teljesen fölösleges és felette szokatlan előadás, mely Márta férje hagyatékára való követeléseinek eredetét akarja ecsutelni, elegendő bizonyítéka lehetne e darab koholt voltának. De találjuk, hogy a boldogult vajda a jövődöbeli neje részéről kapott kincseket a nagyszebeni széknek „secundario nativa eorum lingua“ szerint kiállított okírat erejével biztosította; mit akar ez

¹ *Urkundenbuch. I. 167. 168.*

mondani? talán hogy anyai nyelven, tehát németül lett kiállítva? erre sines példánk. Márta követeléseinak biztosítására Magyarországhban fekvő „bona Monozloiana“-ra engedte azokat bekebelezni. „Bona Monozloiana“ oly kifejezés, melyre akkoriban az okmányokban nem akadunk. Legyen ez „Monoszlóban fekvő birtokai“? mert létezett két Monoszló, melynek egyike Zala-, másika Kőrösmegyében feküdt, vagy talán „a Monoszló nemzetség birtokai“? mert ilyen is létezett, csak hogy tudtunkkal már a XIV. század első tizedében magva szakadt; vagy azt akarja talán mondani, hogy e kifejezés alatt a monoszlai Csupor család birtokairól van szó? mely család e néven akkor talán még nem is létezett. Ahoz még az is járul, hogy Márta atyja: Péterfalvi Henning Miklós és Salamon nevű fiakat hagyott maga után, kik 1340. nov. 11-én még éltek. Miért nem találjuk ezeket Márta oldalán és miért nem ruházta hozományait fivéreire, hanem férjének egyik rokonára? S aztán ez anyai unoka-fivér, e matruelis! E rokonsági megjelölés oly ritka, hogy alig tudok arra visszaemlékezni, hogy valamikor olvastam volna, de róla legalább tudjuk, hogy ki lehetett. Ki legyen azonban a vajda „affinis“-a? „Leukai“ Mihály oly helység után viseli nevét, melyet meg nem határozhatunk. Hogy Kemény mit akart ezzel elérni, az sem világos.

40. *Urkundenbuch. I. 480.*

Cseh Jakab fia: nemes Beudi Mihály az erdélyi káptalantól 1336-ban bizonyos okiratok átíratását kéri. E „Beud“ helytelen. A Szolnok-Dobokamegye betleni járásában fekvő Bőd 1305. és 1315-ben a Bethlen családnak; jelen okmányban azonban Mihály atyjának mellékneve, Cseh, adja a kellő útbaigazítást. Találjuk pl. 1408-ban László fiát: Rewdi Cseh Mihályt, 1410-ben Rewdi Cseh Imrét,¹ kik mindketten kolozsmegyei birtokosok; ebből következik tehát, hogy jelen esetben a Kolozsmegye kolozsi járásában fekvő Rööd-del van dolgunk.

41. *Székely okmánytár. I. 49.*

„Andreas Laczk de Mendvan heres perpetuus“ országbíró, a székelyek főispánja és erdélyi vajda 1343. máj. 12-én kiváltság levelet ad bizonyos határjárásról. Hamisítvány.

Az okmánytár szerkesztője a következőket mondja: „Ez a Laczk András László székely ispán fia. A heres perpetuus de Mendvan bizonyosan külföldi birtokára vonatkozott, melyet hihetően német

¹ Teleki okmánytár. I. 329. 361.

családbeli anyja után örökölt; hazánkban az ősi birtokokra vonatkozó heres perpetuus cím nem volt használatban. Hol feküdt e Mendvan, meg nem határozhatjuk; ma e helynév nem létezik“.

Van e darabban még egyéb hazugság is. 1343-ban Nagymartoni Pál az országbíró, László a székelyek főispánja (máj. 3-án), és Aba nb. Sirokai Miklós az erdélyi vajda. Hogy a „heres perpetuus“ hazai okiratainkban ismeretlen volt, abban igaza van a szerkesztőnek, de a „Mendvan“-t, azt hiszem, másként kell magyarázunk.

A ki a darabot gyártotta, kétségkívül német ember volt, ki a magyar okmányokban előfordult „de genere“ jelzót a német „Erbherr“ vagyis heres perpetuussal azonosította s a mellett fennebbi Andrásból korántsem „de genere Mundvan“, hanem „de genere Hermann“-beli embert akart csinálni, esak hogy az utóbbit rosszul hallotta, olvasta vagy írta.

42. Székely okmánytár. I. 50.

Szécsényi Tamás vajda bizonyítja 1342. máj. 8-án (nem mint az okirat rubruma mondja: 9-én) hogy Simon bán utódai az ellen tiltakoztak, hogy Veychake¹ ősi birtokukat a székelyek elfoglalják. A szerkesztő szerint gyanítható, hogy ezen Veychake helység „a mai Udvarhely széki Véczke helység a székelyföld legszélén“.

A kérdést alaposan lehet tisztázni.

Simon bán fia Miklós saját úgy mint fivérei nevében előadja, hogy Veythake családjának ősi birtokát képezi. Ennek következtében legközelebb fekszik annak kipuhatólása, vajjon Miklós elődjének ősi birtokai között ilyenévű helység fordul-e elő vagy nem. Fejér VIII. 1, 76 szerint arról értesülünk, hogy Simon vajda 1301-ben Telegd mellett a Bun közelében lévő Weichkeferő-ben birtokos. Hogy Simon vajda nem más, mint Miklós atyja Simon bán, azt már más helyen kiemeltem; azt pedig, hogy „ferő“ helyett — a mint ezt maga Fejér is kérdőjelével sejteti — „few“ azaz „fő“-t kell olvasnunk, magától értődik; a lényeg azonban abban keresendő, hogy Simon bán a Telegd melletti Véczkefő birtokosa. Miután Telegd-megyében székelyek vannak és székelyek a fentebbi birtokot foglalták el, kézzel fogható, hogy *Veychake alatt csak is a még most is létező Véczke értendő.*

43. Zichy-okmánytár. II. 367.

Laezki András erdélyi vajda és Szolnokmegye főispánja 1349. máj. 15-én azon egyezséget, melyet a Sarmaságiak bizonyos szolnokmegyei birtokok iránt kötöttek, megerősíti. A keltezés hibás.

¹ Urkundenbuch. I. 525 szerint Veythake.

Ez okmánytár szerkesztője szerint a darab „a XVI-ik század második feléből papírra írt, egyszerű, több helyen hibás másolatról“ van véve. Hermann nb. Laczkfi András 1349. máj. 15-én nem erdélyi vajda, mert akkor bátyja István az, ki e hivatalban még 1350. nov. 3-ig található. András csak 1356. ápr. 6-tól 1359. szept. 25-ig az erdélyi vajda, úgy, hogy fentebbi okmányt legvalószínűbben 1359. máj. 15-én állította ki. Későbbi keltezésére nem gondolhatunk, mert Andrással 1359. után már nem találkozunk.

44. Székely okmánytár. I. 62.

András, erdélyi vajda és Szolnokmegye főispánja, előbb a székelyek főispánja megparancsolja 1353-ban a székelyek főispánjának és a várhegyi királyi várnagynak, hogy a várhegyi királyi végvárt javíttassák ki, miután azt nemrég a tatárok megrongálták stb. Hamisítvány.

Már fentebb láttuk, hogy IV. Béla állítólag 1251-ben a szintén tatárok által elpusztított szentléleki székely végvárt akarja újra felépíttetni; e hamisítványnak szakasztott mása a jelen darab. Valamint Szentléleknél ki van emelve, hogy már régesrégen létezett, így itt is hangsúlyozza a vajda, hogy a „castrum finitimum“, t. i. Várhegy régesrégen a pogányok és „Picheneti“ (bessenyők) ellen lett felállítva, ezeket pedig az összes okmányok mindig bisseninek nevezik; a „Székelynéz“-nek pedig valószínűleg a bécsi „Lugeek“ szolgált mintául.

Laczkfi András, ki magát ez oklevél értelmében 1353-ban tényleges erdélyi vajdának nevezi, akkor még nem volt vajda, 1351. decz. 6-tól 1356. márcz. 21-ig Kont Miklós félbeszakítás nélkül az erdélyi vajda; Laczkfi András pedig 1353-ban egyszer Szatmár- és Máramarosmegye főispánja, aztán május 16-tól 1354. okt. 6-ig maesói bán; ha akkor erdélyi vajda, nem is nevezi magát „előbb a székelyek főispánjának“, mert ez teljesen felesleges lett volna. A hamisítás ezéjját elárulja azon passus, melyben a Várhegy tövén lakók mint lófő székelyek vannak kiemelve. Különben még azt is hozzátehetjük, hogy egyéb okiratok arról mitsem tudnak, hogy Laczkfi András 1353-ban a Bihar melletti Nyirben táborozott.

45. Történelmi Tár. 1895. évf. 71.

VI. Ineze pápa 1354. okt. 29-én Tamás esztergami érseknek ajánlja követét Agapet lissaboni püspököt, kit Szicília bizonyos ügyei végett küld Lajos magyar királyhoz. Ugyanakkor ugyanez ügyben István kalocsai érsek, Vilmos pécsi, (Demjéni) László nyitrai, (Lipoveczy) János váci, Péter boszniai, (Szécsényi) Mihály egri, Demeter szerémi, (Kauizsai) István zágrábi, Demeter erdélyi, (Böbék)

Domonkos esanádi, László veszprémi püspökökhez, László opuliai herceg nádor, Böbék István országbíró, (Laczkfi) *Imre erdélyi vajda*, „Nicolao de Deehec comiti Curiae“, Zudar Péter, Garai Miklós macsói bán, Böbék György, János tárnokmester, pozsonyi comes és Mihály néhai bán fia Prodaviezi Istvánhoz is ír.

E regesta képes a kutatót kimondhatatlan tévútra vezetni, mert keltezése hamis.

Mindenek előtt legyen kiemelve, hogy a benne felsorolt egyházi személyek között egyetlen egy sem ült 1354-ben püspöki széken; de a világi urakra sem illik az 1354. évszám. 1354. okt. 29-én Bajmóczy Miklós a nádor, ki e minőségben 1356. elején meghalt, Drugeth Miklós az országbíró († 1355-ben mint országbíró); *Kont Miklós az erdélyi vajda* (1351—1356); Laczkfi András a macsói bán, Czíkó a tárnokmester és Pok nb. Simon Pozsonymegye főispánja.

Nézzük már most, hogy a regestában felsorolt világi urak mikor szerepelnek?

Opuliai László 1367-től 1372-ig a nádor; Böbék István 1360-tól 1369-ig az országbíró; Garai Miklós 1359-től 1375-ig a macsói bán; Bajmóczy János 1360-tól 1371-ig a tárnokmester; Simontornyai *Laczkfi Imre pedig 1369. jún. 26-tól 1372. szept. 3-ig az erdélyi vajda.*¹ Miután már most látjuk, hogy Böbék István csak 1369-ig az országbíró, Imre vajda pedig csak ez évben tűnik fel mint vajda, ennél fogva a regesta helyes keltezése csak 1369-re eshetne. Csakhogy ez is nehézségekre akad, a mennyiben pl. Demeter, kit a regesta szerémi püspöknek nevez, már 1368. jún. 28-án erdélyi püspöknek ki volt nevezve és 1369. végén Szécsi Miklós az országbíró. Úgy látszik tehát, hogy a pápai kanczellária a magyar főurakat összevissza zavarta.

46. Történelmi Tár. 1895. évf. 283.

A pápa 1362. febr. 10-én Miklós esztergami érseknek, Miklós nádornak, István szlavoniai bánnak, *Miklós erdélyi vajdának* és másoknak Roger tricariai gróf kiszabadítása érdekében ír. A keltezés helytelen 1362-ben nem Miklós, hanem simontornyai Laczkfi Dénes az erdélyi vajda, kit e minőségben 1359. decz. 8 tól 1367. decz. 2 ig ismerünk.

DR. WERTNER MÓR.

¹ „Nicolaus de Deehec comes curiae“ nem más, mint Balog nb. felsőlindvai Szécsi Miklós.

IRODALMI SZEMLE.

A budai krónika.

Chronica Hungaricorum. Impressa Budae 1473. Typus similibus reimpressa Budapestini 1900. Sumtibus Gustavi Ranschburg.

(A legrégebb hazai nyomtatvány. — A jövő nyomtatványai.)

Világszerte ünnepelték a múlt évben *Gutenberg* emlékét. Immár kétségtelenül kimutatták, hogy a könyvnyomtatás föltalálásának dicsősége a mainci patriciusé. Hasztalan emeltek szobrot a hollandusok *Coster*-nek, saját emberük figyelmeztette hazáját, hogy bontassa le azt az emlékkövet, *Gutenbergé* a dicsőség. Csodálatos ország az a Hollandia: meg sem kövezték azt, a ki az igazat így kimondta. *Gutenberget* pedig s benne a sajtó születését zavartalanul ünnepelte szülőhazája, városa: Mainz. Ott a nyáron fejedelmi vendégek, a világ minden részéről odazarándokolt tisztelkedő küldöttségek jelenlétében, négy ezer résztvevőből álló történelmi díszmenet hódolt emlékezetének. Az ünnepélyt rendező bizottság hatalmas könyvet adott ki, benne egész sereg értekezéssel, históriai okmánynyal. Számos német egyetem kiállítást rendezett, bemutatva ez alkalomból a könyvnyomtatás fejlődését. Alkalmam volt más helyen ismertetni a bécsi udvari könyvtár által rendezett kiállítást. Nagyszerű záró jelenete volt a jubiláris év ünnepeinek *Gutenberg* szobrának Bécsben történt leleplezése, melyen I. Ferencz József Ő Felsége családjával, méltóságaival körülvéve megjelent s a világon a legtiszteltebb uralkodó méltató szavai adták meg az engedélyt a szobor leleplezésére. Magyarországon a nyomdászokon kívül más alig ünnepelte külső ünnepélylyel *Gutenberget*, a könyvnyomtatók csinos kis emlékkönyvet is adtak ki Budapesten, Kassán és Sopronban. Megjelent azonban még a múlt év folyamán egy pompás díszmű, *Ranschburg* Gusztáv budapesti könyvkiadó áldozatkészségéből, *Fraknoi* Vilmos tanulmányával, mint méltó beces bevezetéssel. A legrégebb hazai nyomtatványt adta ki *Ranschburg* pompás, hű hasonmás-kiadásban. A budai krónika ez, mely 1473. június 5-én jelent meg. Somogyi ember: *Karai* László ó-budai prepost és alkancellár buzgólkodva az új találmány meghonosításán, 1470. végén Rómában megegyezett *Hess* Jánossal, egyikével a Rómában dolgozó könyvnyomtatóknak, hogy jöjjen le Magyarországra s telepedjék itt meg.

Gutenberg szülővárosában, Mainzban gondosan óvták, titoknak őrizték a könyvnyomtatás mesterségét. 1462. október 28-án, éjjel, Nassaui Adolf érsek néhány ezer zsoldossal megtámadja Mainzot, mely őt nem akarja elismerni érseknek. A győzelmes ostromló sereg a várost felgyújtja. Ostromállapot kezdődik, kikergetnek a városból mindenkit, a ki gyanús. Így szélesednek el világszerte a könyvnyomtatók, magukkal vivén, mint egy-egy csodafa magját, mesterségük tudását és titkát. Itáliába kerül elsőnek Németországból a *meravigliosa scoperta*, a csodálatos találmány, Subiaco kis városkába, az odavaló kolostorba. Pannartz és Schwegenheim 1464-ben a subiaco kolostorba vetődik. Pannartz prágai: — hogy honnan kerültek Subiaco, azt nem tudják, talán Gutenberg műhelyéből. Nagy örömmel fogadják őket. A benedekrendiek segítségével nyomdát rendeznek be, ami akkor azt jelentette, hogy maguk metszették s öntötték betűiket. 1465-ben megjelenik az első nyomtatvány Olaszországban: *Licentius Formianusnak De divinis institutionibus* műve. Két év múlva Rómába teszik át műhelyüket. A könyvnyomtató műhelyek aztán hatalmasan elszaporodnak Itáliában. Jegyezzük meg azt, hogy az első könyvnyomtatókat IV. Sixtus pápa nem foglalkoztatta, holott híres volt arról, hogy pártolja a művészeteket és tudományt. Azért kell ezt külön hangsúlyoznunk, mert eddig eléggé meg nem magyarázott körülmény, hogy Mátyás király sem pártolta az első magyarországi könyvnyomtatókat. Sem a király, sem a főpapok nem adtak megrendelést; a nyomda felszerelve, készen állott. Ekkor Hess arra a jó gondolatra jött, hogy Magyarország történetét, krónikáját megszerkeszteti. Már meglevő kéziratú krónikákat felhasznált az ismeretlen szerkesztő. *Küküllei* János emlékiratát például teljesen fölhasználja, s az így megszerkesztett krónikát Mátyás uralkodásáig viszi. Nincs terünk arra, s e helyen ezélünk sem az, hogy a budai krónikáról, mint történelmi műről írjunk, ezuttal mint első magyarországi nyomtatvánnyal foglalkozunk vele. De annyit mégis meg kell vele jegyeznünk, hogy Mátyás királyljal szemben a krónika egyrésze nem tanúsítja azt a figyelmet, sőt gyöngédséget, melylyel tartozott volna. V-ik Lászlót mint „jó erkölcsű ifjút“ dícséri, ki „szemérmes, hűséges, korához képest okos volt.“ Hunyadi László kivégeztetéséről pedig hallgat.

De foglalkozunk azzal a kérdéssel is, hogy Mátyás miért nem pártolta a könyvnyomtatást? Hogy ne érdeklődött volna iránta, az hihetetlen. Az, aki könyvtárt szerez magának s Flórencztől kezdve mindenfelől aranynyal vásároltatja meg, íratja le magának a könyveket, lehetetlen, hogy ne érdeklődjék ama mesterség iránt, mely a természetes írás helyett *ars artificialiter scribendi*: a mesterséges írás művészetére képesít. Bizonyára megmutatták a királynak a nyomdát. Kétségtelenül próbanyomatót is mutattak be neki és ekkor a király azt tette, a mit bármely nagy képtár tulajdonosa csinálna, ha műremekei között silány, kezdetleges olajnyomatót mutatnának neki. Azok a csodaszép kéziratú könyvek, melyeket a köznyelv *Korvináknak* nevez, a

szakirodalom pedig *Korvin-kodexeknek*, művészettel, izléssel, fényvel ékeskednek; a könyvmásolás fénykorában a csecsemő könyvnyomtatásnak kéziratot utánzó kezdetleges termékei nem gyönyörködtették Mátyást, sem környezetét. Hozzá vegyük azt is, hogy az új mesterséget a budai könyvmásoló kollegium sem nagy örömmel látta: a könyvnyomtatás már eleve diszgratiába jutott Mátyásnál. És ime, az első nagyobb terméke e mesterségnek Mátyást lelke legbensőbb, talán legtitkosabb érzéseiben megbántja, sokszorosít olyan munkát, mely László testvérének kivégeztetőjéről azt hirdeti, hogy *hűséges és jó* volt. Aligha nem ilyen ok is, de legkivált a találmány kezdetleges volta, mely távol állott a művészettől, lejáratják az első könyvnyomtató műhelyt, melyről érdekes föltevése *Ballagi Aladár*nak a magyar könyvnyomtatás története érdemes írójának, hogy *elemi baleset* miatt pusztult el. Szeretném elhinni ezt az okot, de úgy vélem, hogyha Mátyás megkedveli vala a könyvnyomdát és német mesterét, kicsi baj lett volna a nyomda leégése. Nem a tűz, hanem a *hidegség* pusztíthatta el az első magyar könyvnyomdát. Nem tudott gyökeret verni, mert nálunk semmi olyan szellemi mozgalom nem járt akkor még, melynek szüksége lett volna az olombetűk hódító fegyverére. Eljön majd a reformáció és úgy ő maga, mint a Pázmány indította ellenmozgalom dolgot ad a sajtónak. Városról-városra járnak a vándor könyvnyomtatók és omlik a sajtó alól a könyv. Sok maradt meg belőle mai napig, de mennyi pusztulhatott el abban a sok rablóhadjáratban, fergetegben, mely végig rohant az országon, újra, meg újra.

A budai krónika az akkori olasz betűkkel készült, melyek formáját ma *antiquának* nevezik, szemben a német gót betű formákkal, melyekből Gutenberg nyomtatványai készültek. Természetes, hogy az új mesterség: a könyvnyomtatás a kéziratot utánozta, ennek minden rövidítéseivel, sőt díszes iniciál-betűivel. A budai könyvnyomtató műhelye azonban nem nyomtatott díszes nagy kezdőbetűkkel, hanem helyet hagyott a fejezetek elején az iniciáléknak, melyeket mégis csak a könyvdíszítőnek, a *miniator*nak, *rubrikator*nak kellett odafestenie. Az első magyarországi nyomtatvány 67 ivretű levélből áll s habár betűi nem oly finomak, mint az akkori olasz nyomtatványokéi, kiállítása elég csinos, tekintve azt a sok bajt, melylyel küzdenie kellett a kezdőnek. Ma mindössze hét példányt ismernek e nyomtatványból. A nemzeti muzeum könyvtárának példánya, melyet *Ranschburg* kiadványa hű másolatban mutat be, *József* nádor költségén került Bécsből egy árverésről a múzeumba. Kevés példány hét ebből a nevezetes nyomtatványból. De a budai első sajtó másik terméke, egy 20 lapra terjedő könyvecske, *Leonardus Aretinus* Szent Vazul és Socrates egy-egy fejezetét foglalván magában, csupán egy példányban maradt fenn. A bécsi udvari könyvtárban van meg, mely a múlt év őszén rendezett Gutenberg kiállításon ezt a nyomtatványt is kiállította.

Habár nem is vert gyökeret Magyarországon az első könyvnyomda, mégis elmondhatjuk, hogy *a magyar földön hamarabb nyomtattak könyvet, mint számos külföldi nagy államban*. Csoda módra fejlődött aztán később is nálunk a könyvnyomtatás. Hiában dúlták föl itt ott a könyvnyomdákat, mint Debreczenben és Sárospatakon, hol a labancz elpusztította, tönkretette a betűket is. Csoda, hogy annyi háború s pusztítás között Erdélyben virult a könyvnyomtatás és *Tótfalusi Kis Miklós* világra szóló nevet szerzett magának szép *tipusaival*, művészi nyomtatványaival.

A mai magyar könyvnyomtatás is megleégedetten tekinthet munkájára, izlésben csinoságban vetekedik a külfölddel, habár a *könyvedvelés* passiója nálunk nem segíti elő a művészi könyvdíszítést. De a művészetnek az iparba bevitele a könyvnyomtatás terén is javában foly. Érdekes az, hogy midőn az első magyarországi nyomtatvány mű hasonmásban megjelen, akkor már magyar földön is dolgozik az a hatalmas találmány, mely egészen új irányt mutat a könyvnyomtatásban: a *szedőgép*. Budapesten láttam dolgozni néhány ilyen zseniálisan tökéletes masinát, mely *visszatér a Gutenberg idejében végzett munkához*: maga a könyvnyomató önti betűit. De minő különbség az előállítás gyorsaságában s a betű csinoságában! Míg a könyvnyomtatás kezdetén külön kellett a betűket aczél *patric*-czal réz lemezre kivenni s ebből a matriczból ólomanyaggal önteni, a mai *Linotype* gépet a zongora billentyű rendszerhez hasonló szerkezet minden billentyűje egyetlen nyomásra a kész betűformát sorba állítja, majd a gépben levő forró öntvényanyag mesés gyorsasággal készíti el a sorokat, egy-egy sort önt egy betű helyett. Időt ad és kiméli a könyvnyomató tüdejét, szemét. Ne feledjük, hogy e ma már tökéletesített találmány egyik üttörője magyar ember volt: *Kliegl József*, bajai fi, ki 1839-ben már összeállította betűszedő gépét, mely több más zseniális találmányával együtt elkallódott. A betűszedő gép létesítése és tökéletesítése érdekében *Garay* két kötetes *Kliegl albumot* (*Kliegl* könyv 1842.) adott ki, Ferdinánd király megajándékozta *Kliegl*t, de mind hiában, a találmány *nem érett meg* eléggé.

Közbejött a szabadságharcz és természetes, hogy az a magyar találmány, melynek egyik végczélja az volt, hogy az elmondott *szónoklatot* azonnal, gyors nyomtatással, a mai gyorsírás sebeségével nyomtatásra kiszedje, árverés alá kerül, házbérhátrálék fejébe. 1851-ben a nemzeti muzeumbe jut, mint kuriózum. Harmincz esztendővel feltalálójának halála után, eszméje, habár más módszerrel, diadalmaskodik. Sőt a jövőben jut még igazán diadalának tetőpontjára. Mert meg vagyok róla győződve, hogy a mai szedőgépnek egyik fele: a betűt kinyomató billentyű szerkezet mielőbb átkerül az *író* szobájába. És akár diktálva, akár az író által papírra téve, mint egy írógép által, *egyidejűleg* villamos áram végzi a gép második részében: a nyomtatóműhely termében a szedést. Íróemberek, tudósok, hirlaptudósítók és bárki azok

közül, a kik sajtó alá dolgoznak, akár vidékről vagy külföldről, egyenesen a nyomdában maguk szedik ki soraikat. A kézzel való szedés munkája föltétlenül átalakul. Ha ugyan a kémia egyszerűen sutba nem teszi az egész szedést.

Lehet, hogy az írógép által megcsinált kézirat-lapból kémiai eljárás által százezernyi tiszta másolatot lehet készíteni; esetleg a fotografia is beleavatkozik a sokszorosításba, mindez talán nem is oly hosszú idő kérdése. De ezt az időt *rövidítette* az a magyar ember is, ki az elsők közt fáradozott a szedőgép tökéletesítésén. Az első szedőgépet *Church Vilmos* találta föl 1822-ben, Angliában, a második, tőle független és egészen más rendszerű szedőgép, magyar emberé: *Kliegl Péteré* volt.

Ismét egy példa arra, hogy a magyar föld, a magyar faj őseréje, szellemi képessége minden téren közreműködött az általános emberi művelődés szolgálatában. Mikor a fegyver járta: a magyar volt Európa vérző védőfala, mely mögött sokasodtak s gyarapodtak a többi nemzetek. Holott az őket védőt hagyták megtépetni. Mikor meg a találmányokban kell a szellem erejét kimutatni, századok előtt jeleskedtek már iparban a magyar mesterek, művészetben is. A magyar könyvnyomtató zsenialitása külön betűket teremt harmadfélszáz év előtt a mingreliai hercegnek, később a gyufától kezdve számos más találmányig magyar agyból pattan ki az eszme, vagy magyar ember tudása és keze ügyessége töri az útját a találmánynak, mely itthon elkallódik, külföldön föltámasztják s diadalmaskodnak vele.

Gyalui Farkas.

Versek.

Irta: *Br. Horváth Emil.* Kolozsvár, 1901.

„Adjátok a zengő lantot kezeimbe,
Dalolni szeretnék a szívem úgy ég. . .“

Az első szerelem, inkább tán első szerelmes ábránd harmincz darabját foglalja magában a csinosan kiállított verskötet. Megérint álmadózó lírai hangjával, meghat érzéseivel és érdekelhet forrongásainak hibáival is. Érdekes erősebb kritikai méltatásra.

Az „Első dal“-ban:

Nem foglak-e átkozni pillanat, melyben
Elzengte a lantom első énekét?

Rossz a következtetés, mikor az előző sorokban a szíve úgy ég a dal után. A következő szép négy sor nem okolhatja meg eléggé:

„Mert hűtlen madárként elszálltak a szivből.
Mely óva növelte kis szárnyatokat,
És messzi röpültök és senki se tudja;
Ki tépte szivéből e kis dalokat.“

Ahoz, hogy a költő megátkozza a pillanatot, melyben első versét írta; a legnagyobb csalódás is alig elégséges. Mentől nagyobb a csalódás, annál jobban, — nemesebb fájdalommal kell, hogy szeresse. A hatásnak ellenkezőjét éri el a feltevés. Az „Emlékeztek e még?” című versben, gyöngéd szivre valló a gondolat, hogy a tavaszt járó fiatal költő emlékezésre hívja fel azokat, — a kik az első virágos tavasznak már régen átélvezték kellemét, elandalogtak mosolygásán, érezve sütkéreztek melegénél. Nagy gyönyörűségét, mintegy megosztani akarva érzésteljes egész addig:

„Ha egy elsárgult levélre akadtak,
Ugy-e megdobban fásult szívetek?”

Ez a kérdés nem helyén való. Ellentmondó. Elvész itt a gyöngéd emlékeztetésnek édessége — a keserűségben. Kár a szépen festett, idilikus kép hatását megzavarni borongó árnyalatokkal. Itt a derű nem kívánja a borulatot a képen, mint a hogy nem az érzés melegsége a feltevés hidegségét a szivben. A contrast itt hiba, mert mi sem okolja meg. A fásult szív nem dobban meg az elsárgult levélre, mert sajnós ez a szó, ez a jelző épen érzéketlenséget jelent. Alább „Ne irigyeljétek hát” stb. szintén más irányba tereli a gondolatot. A végén szépen ringat vissza a kellemes hangulatba:

„Itt a tavasz, az én tavaszom!”

Költői a leírás:

„Omló fehér virág öleli a galyat,
Szikrázik a harmat rügyező faágon,
Langyos szellő lágyan altatja a fákat
Tárkaszárnnyu lepke csapong a virágon...”

Itt csak a „szikrázik” szót kifogásolom, mert a harmat nem szikrázhat, hanem csillog. Az „Este” kellemesen naiv kis költemény. Alkony-órán az utcán ögyeleg a poéta. Gyujtják a lámpákat, zeneszó halk, bánatos sirama érinti s az érzés nemességével panaszolja, hogy valaki vesztett boldogságát siratja. Más bánata vegyül belé az ő édes merengésébe, — mikor:

„Két kicsi ablaknak lecsillan a fénye”

S feltűnik a kedves leány karsu, magas árnya. Sokan járnak az utcán is. A megzavart idil véget ér, mert:

„Kíváncsi nézésök szívemet úgy bántja;
Jó éjszakát édes szökcfürtű lányka.

A kis vers a kötet legjobb darabjai közül való. Az „Egyedül” című, már kissé kontempláló versben szintén hiányzik az okozat. Igaza van, — vad, rideg az a tájék s olyan fiatalon az ő képzelme,

még az egyedüllét magányában se bolyongjon oda. Igaz, hogy nincs benne resignatio, sőt inkább fölemelkedés van, de zavaró az eszmetorlódás miatt is. Mindazonáltal értékre is számottevő költemény. Hangjának zenéje is van:

„S a sok felhőből biztatón mosolyg le
Egy kis tenyérrnyi folt, de tiszta — kék.

„*Souvenir*“ hátrább „*Carmen Lugubre*“ „*De Amore*“ *Memento*“ címűek nem tudom miért idegen címűek? A lényeg nem kívánja. A hangzatosság sem. Talán a moderneskedés? Nem, mert nagy érdeme a fiatal poétának, hogy nem ragadtatja el magát a koros verselők divatos pengetéseitől. Arra nézve mélyebb az érzéke, erősebb a tehetősége s nem lesz verselővé, — megmarad ő poétának. Izlése nem secessios, hajlamában romantikus — és magyaros. Nem kutatom a miértet; elengedem most e szeszélyeskedést az apró verseknek Heine-szerű, de azért nem utánzótt poentirozásáért. Szerintem legszebb talán a négy szép közül a „*Carmen Lugubre*“:

„Kavaródó port ver fel az alszél,
Hulldogál a fának sárgult levele.
A hervadó ősznek végső sóhajával
Teli van a szívem, telidestele.

Mért is esik zokon lombjavesztett ágnak,
Sárguló levélnek panaszát hallani?
Mondjátok meg nekem, ilykor mit siratunk,
S mért fáj ugy a szívben valami, valami?“

Az „*Álmaimból*“ rajzolt fántáziák között sok édesen álmodozó strófa van, míg maga az álmodozás helyen-helyen elmosódó. Talán azért, mivel legtöbbnyire maga az álom is az? Különösen szépek a leíró helyek. A kristály-palotában pamlag is van:

„ . . . Lágy, puha zátony, —
Színes moha szótt rá bársony terítőt,
A kékes zöld vízben, piros korálágon
Fénybogárcák ültek déli pihenőt.“

Kékes zöld vízben, piros korálágon fénybogárcákat látni jóleső. Álomvilág bűbajos képe s ott természetes is lehet.

Ott, a hol a lantot, régi hű barátját odavágja és annak széttörik a fája; ott zavaros a két hasonlat:

„Érző idegje elszakadt s a *fákon*
Egy szomorú dal végmelódíja
Zsongott sokáig. *Felsírt a lelke.*
Panaszos hangja a *szívembe vágott*
Felsírt a kristály s tombolásra kelté
Bús zokogással szenderegő hullámot.

A szívembe vágott. Mi? A lant hangja? a szív hangja? A lantot a szív hurozza; érző idegje (hagyjuk annak) szétszakadhat, a mikor

széttörök a fája; de a hang önmagába nem vághat. Nem a fákon, hanem benn a szívben zsonghat sokáig a szomorú dal végmelódiája. A kristály felsírása erőltetett. Költőknél ugyan a kövek is sírnak, Heinénál: „A márványképletek lármáznak“, de itt az egész palota sir. Heinénál a kristály-palota csak reszket. Nem egy tömeg: sok szobából álló palota. Zokogással szendergető hullám pedig lehetetlenség. A „Hófehérkét“ így kezdi: „Tündérmesék jutnak eszembe“. Úgyes a technikája, dallamos a hangja, kár, hogy előttem kérdéses maradt a vége:

„Pedig te nem vagy olyan árva
S ki üldözzön nincs mostohád . . .
De érzem én a tenger könnyet
Holt kedvese felett mit önthet,
Édes kis ajka ha bezárva
S királyfia h'ába várja
Mig ismét forró csokot ad . . .“

A rejtély kulcsát nem találom, hibás inkább csak én vagyok, —
r'g elfeledtem a mesét.

Szeretném egyen-egyen bemutatni a kötet költeményeit, minthogy azt a fiatal poéta tehetsége megérdemli és forrongása megkívánhatná; de az idő olyan irígy; főleg a tér olyan szűk. Kiemelkedőbb versei még a kötetnek: *Fata Morgona*, *Arkádiában*, *Őszi borongás*, *Dalos madár*, *Ha alkonyatkor*, *Téli rege*, *Bucsú*. A többiek is túl vannak a középszerűségen. Van az egész kötetben öröm, borulat, vágy, remény, hit, kétely, mint a szívben. Van a lelki elmélyedés mellett egy kis misztikus betegeskedés helyen, helyen ellenmondás, szertelenség. Önkényesen jár el több helyen a szómérettel, de zenei összhangot nem sért. Általánosan technikája jó, rímei épek, — elvetve azonban található ilyeneket is: este — elmesélve, mindenik — hetekig. Táján, száján, papíron összeférhetlenségök miatt nem jók. A költészet szeplői ezek. Az első ábránd csalódásának költészetén báj, méla borongás ömlik el. A lélek gondol, a szív érez, — kívánatos, hogy sokat gondoljon és érezzen.

Felszeghy Dezső.

Jelentés

a Kovács Sámuel-féle ballada-pályázat eredményéről.

Néhai Kovács Sámuel hagyományából és rendelkezése szerint az Erdélyi Múzeum-Egylet pályázatot hirdetett magyar történelmi balladára vagy a hozzá közel álló kisebb költői elbeszélésre. A kérdésre harminczhat pályamű érkezett s mert a kitűzött föltételeknek mindannyi megfelelt, harminczhat került alüfrott bírálókhoz, kik ennélfogva ugyanannyiról számolnak be.

Beérkeztek a következők: 1. *György barát* (jelige nélkül); 2. *Kún László*, (Ille ultimus! accedo!); 3. *V. István*, (Herczegrablás); 4. *Ajtony* (Ajtony); 5. *Az 1848/49-iki névtelen hősök* (Ha elpusztúlna a magyar stb.); 6. *Szent István és az orgyilkosok* (Ha Isten velünk, ki ellenünk?); 7. *Lizinka* (Áll még a domb, s én állok a felett); 8. *Báthory Erzsébet* (Money is a usefull servant etc.); 9. *Vak Béla* (Vak nem veszi hasznát a tükörnek); 10. *Czinka Panna* (Óh nagy volt hajdan a magyar); 11. *Reogh levente csókja* (Romantica non sunt turpia); 12. *Erzsébet királyné*. (1385—86); 13. *Régi Rege* (Soh'se fáradj sok czifrával elborítani éneked); 14. *György barát* (Ez is elad ma-holnap bennünket); 15. *Futó fejedelem* (Gyulafehérvárnak fejedelmi lakából zengő zene hallik); 16. *Rudolf* (Memento mori); 17. *Dezső mátkája* (Szabadság, szerelem); 18. *Kadák Poli* (Minek is van a szív); 19. *Bulcsú boszúja* (Errare humanum est); 20. *Zrinyi Ilona* (Hátra van még a fekete kávé); 21. *Wesselényiné* (Mária); 22. *Zádor grófné* (Oh a sír sok mindent elfed); 23. *Ezüst vitéz* (Kinyilik az maga-maga-magától); 24. *Szabács hősei* (Azon erélytelen korban); 25. *Majlát Margit átka* (Öltöztek leányok, az asszonyok gyászba); 26. *Báthory Erzsébet* (Milyen nagy és milyen gyarló); 27. *Mátyás Boroszlóban* (Világverő Mátyás sírján stb.); 28. *Kún László* (Turul); 29. *Dobó Kata* (Magyar nőnek születl stb.); 30. *A kúnok gyöngye* (Meghalt mert szeretett); 31. *Ballada* (Ernestus); 32. *Isten átka* (Delicta maiorum etc.); 33. *Páter Iván* (Hozzatok dalt emlékül stb.); 34. *Kún László* (Emlékezzünk régiekről); 35. *Báthori Zsigmond* (Óh irgalom atyja stb.); 36. *Dugovics Titusz* (Vade sed incultus).

E sorozat eléggé beszédes, mennyi tárgy s mily érdekes találkozások. A pályázók hűségesen szót fogadtak, midőn műveik hőseit történetünköl szedgették elő, vagy midőn történeti háttér előtt játszatták le eseményeiket. A hagyományozó kívánsága részben teljesült; útmutatása, hogy a múltban keressük költészetünknek egyik forrását s ezzel a mai modern irodalomban nemzeti szellemünket erősítsük, ha másban nem is, mint egyelőre látható, a pályázatnak külső eredményében, nem volt hiába való.

Kovács Sámuel intézkedéséből ezt a gondolatot olvassuk ki s e megett minden valószínűség szerint saját tapasztalását lehet keresnünk. Ő mint újság-szerkesztő, irodalmunknak figyelmes barátja s magyarságát erősen érző jó ember, hosszú pályáján eléggé láthatta, hogy irodalmunk a nemzeti s történeti forrásokat el-elhanyagolja. Általánosságban s 1893 előtről van szó, a mikor sem a millennárius ünnepek történelmi jelentőségét, sem néhány újabb feltűnő irodalmi eseményt (Endrődi, Herczeg) nem láthatta. Jól érezte, hogy a történelem nem csupán az élet mestere, hanem egyúttal a jövődő záloga, a nemzeti önértet s az erő tudata főként a múlton és emlékezeten épül s a múlt forrása a nemzeti jognak. Mindebből a faji öntudat erősülésére az iskola és az irodalom meríthet legtöbbet s a legjobb módon. A nemzeti irodalom figyelmét a múltra fordítani s ezzel tartalmi becsét s nemzeti jellemét gazdagítani: ime ez lehetett a hagyományozó szeme előtt lebegő kép s e szerint pályadíjának czélja az, hogy a múlt erősítse a jelent.

A kérdés sulya azonban mégis a pályaművek költői értékén van s így azok közül nem a történeti, hanem az irodalmi szempontok az irányadók. Az első olvasás alkalmával föltűnő jelenség, hogy a pályázók nagy többsége előtt sem a ballada belső formája, sem a történeti műfajok titka nem áll tisztán. A mai irodalom általános szintje a költői előadásnak, versnek, frazeológiának nagy készségével és kimélyített gyakorlataival általában e pályaművekben is nyilatkozik, a történelmi ismeretek szélesebb körben való elterjedése tárgyát, alakot és eseményt könnyen talál. De a mai viszonyok között sem pusztán a történeti tárgy, sem pusztán a kifejlesztett versírói készség, sőt a kettő együtt sem elegendő. A tárgy megvalósításából, átgondolásából fakad az előadás módja, a költemény belső formája s az elmondás, a vers, a költemény külső formája. Magában véve kevés az, ha egy történelmi eseményt a krónikás hűségével, vagy több-kevesebb megszakítással versben előadunk, az ilyen még nem ballada, sőt még csak nem is költői elbeszélés — csupán verses történet. A pályaművek legnagyobb része ilyen, akár balladai, akár hosszabb elbeszélés-szerű. Ilyenek *György barát* (1. sz. jelige nélkül), *Szent István és az orgyilkosok* (6. sz.), *Báthori Erzsébet* (8. sz. Money is use full servant etc.), *Vak Béla* (9. sz.), *Erzsébeth királyné* (12. sz.), *György barát* (14. sz. Ez is elád maholnap bennünket); *Futó fejedelem* (15. sz.), *Dezső mátkája* (17. sz.), *Bulcsú boszúja* (19. sz.), *Wesselényiné* (21. sz.), *Zádor grófné* (22. sz.), *Kún László* (28. sz. Turul); *Dobó Kata* (29. sz.), *Isten átka* (32. sz.), *Páter Iván* (33. sz.), *Dugovics Titusz* (36. sz.)

Az elősoroltak már ez alapon sem kerülhetnek bővebb tárgyalás alá. De feltűnő fogyatkozásaik miatt sem, melyek közül elég legyen csupán néhányat emelnünk ki itt. *Györgybarát* (1. sz.) szörnyen modoros s a legnagyobb ellentétet mutatja a költői koncepció (?) s a kidolgozás módja között. Annyi zivatar és égi háború Erdély viharos multjában együtt véve sem igen volt, mint a szárazon folyó elbeszélés frazeológiájában. *Zádor grófné* meséjében a Miczbán történetének alapja, de a valóságtól eltérően, romantikus szabadossággal ismétlődik. Ez ugyan nem volna baj, ha különben valamelyes ereje vagy erénye volna a darabnak. *Dobó Kata*, a mint a szerző megjeleníti, nem históriai

hűségű s ama hagyomány vagyis hamisítvány színében van föltüntetve, a melyet Tóth Kálmán darabja lopott be a köztudatba.

Alig érthetők s nehezen méltányolhatók *Rudolf* (16 s.), *Az 1848/49-iki névtelen hősök* (5. sz.), *Lizinka* (7. sz.), *Ajtony* (4. sz.), *Reögh levente csókja* (11. sz.), *Régi-rege* (13. sz.), *Szabács hősei* (24. sz.), melyekben vagy a tárgy, vagy a forma, vagy a történeti alap nem bírja meg a kritikát. *A névtelen hősök* inkább alkalmi frazeologia, mint elegia vagy emlékezés, annál kevésbbé elbeszélő darab; *Rudolf*, a mayerlingi katasztrófa szerencsétlen áldozata, csak annyiban ballada, a mennyiben homályos, költészet és igazság nélkül; *Lizinka* alapja valami lokális hagyomány, a mi még nem volna kivetni való, ha nem volna oly lapos és gyöngé. *Ajtony* nem ballada, egy kikapott név és esemény a régi magyar multból és nincs minden érzelem nélkül; *Reögh levente csókja*, ámbár egy-egy vidámabb, elevenebb szakasza van, egészben elvész a konvencionális szürkeségében s a *Régi rege*, bár elég könnyen folyik, nincs balladailag komponálva.

E többé-kevésbbé határozatlan művek közül két hosszabb lélegzetű elbeszélés válik ki: *Ezüst vitéz* (23. sz.) és *Mátyás Boroszlóban* (21. sz.). Mind a kettő Mátyás királylal foglalkozik s mind a kettő könnyedén s a mese hangjához illő elevenséggel van írva, de mind a kettőn meglátszik, hogy írójuk e tulajdonságot inkább irodalmi olvasmányainak hatása alatt sajátította el s nem a saját lelkéből fejlesztette. Ennek következtében egyenlőtlenségek támadnak, a melyek az előadást s a verselést egyaránt megzavarják.

Az ezután következő pályaművek szerzői közelebb járnak munkáikban a balladához, mondjuk a balladai előadásnak külső formájához. Azonban elhanyagolják, vagy nem gondolnak rá, a balladai műformára, melyben a lírai, drámai és epikai elemek harmoniáját szokták követelményül fölállítani. A költészet sem nem keresi, sem nem szereti az elvont elméleteket, azonban maga állapítja meg saját alkotásaiban a kánonokat, a melyeket figyelmen kívül hagyni nem lehet.

Akárhogy formulázzuk a ballada elméletét, két tapasztalásra, elmélkedésre alkalmas körülményt nem hagyhatunk figyelmen kívül. Az egyik, hogy a balladában tömörítve, a főeseményekbe összesűrítve van a mese összefoglalva, a másik, hogy e tömött, sűrített mese nagyon röviden, szokatottan van elbeszélve, sokszor jelezve. A miből aztán könnyű elgondolni, hogy nem minden ballada elégíthet ki bennünket, a melynek tárgya balladai földolgozásra alkalmasnak mutatkozik. Mert formálni kell tudni a tárgyat s elő kell adni, ha már formába van öntve; mind a kettő nagy dolog a költészetben. *V. István* (3. sz.), *Kún László* (2. sz. Ille ultimus!), *Kúnok gyöngye* (30. sz.) nincsenek balladailag kialakítva, *Báthori Erzsébet* (26. sz.), *Czinka Panna* (10. sz.), *Ballada* (31. sz. Ernestus), *Zrinyi Ilona* (20. sz.) és *Kún László* (34. sz.) nincsenek balladailag előadva; amott a szerkesztés, emitt az előadás nem érzeti a balladaiságot. Sem homályosnak (*V. István*), a mely a nehéz megértés határán áll, sem motiválatlannak, vagy hiányosan motiváltnak (*Kún László*), sem drámaiatlannak (*Kúnok gyöngye*) nem kívánjuk látni a balladai szerkezetet. A másik csoportban elősoroltak fölöttébb szintelenek és mert az író fantáziája nem dolgozott rajtok, az olvasó képzetét sem ragadják meg.

Foglalkoztunk az eddig elősorolt darabokkal tisztünk s nem érdemök szerint. E jogezímen háromról szólhatunk nyugodtabban, melyben a balladára való fogékonyságot észleljük. *Majláth Margit átka* (25. sz.) címűben legalább a helyzet alkalmas volna a balladai alakításra s a dialogusokban van valamely drámaiság. Azonban sem eléggé tömören nem foly, sem jellemzően nincs keresztülvive. *Báthori Zsigmond* (35. sz.) szintén jól indul; csakhogy látományait epikai tónusban vonultatja el a szerző; a képek nem pillanatnyi fölvételek, hanem gondosan exponált másolatok. Az ilyenek közül csak az első néhány hat, a többi monotonit okoz. *Radák Póli* (18. sz.) hiába várja a mátkáját, — ez az utolsó pályamű tartalma — s nyugtalanságában keresésére indul. Keresi a lugasba, a mit ott lát, anyját a mátkája ölében, az a halálba kergeti.

Úgy siratják, maga volt az élet . . .

— Csudálatos, megrázó történet! —

S im egyszerre kiterítve, vége!

Ki tudja, ki mondja, mi eshetett véle?

Valóban ez az egy darab ballada, de nem történeti. Huszártiszt az egyik szereplője. Radák Póli a másik. Melyik ezek közül históriai alak abban az értelemben, a mint azt Kovács Sámuel kontemplálta? S ha már ballada, legalább belső formájára s kidolgozására a legjobbnak mondható, van-e önálló becsé, irodalmi értéke?

Sajnálattal kell megállapítanunk, hogy a pályaművek egyike sem felel meg a pályázati hirdetés utolsó pontjában foglalt követelménynek, egyiket sem tekinthetjük „önálló becsű dolgozat“-nak. A pályázat irodalmi színvonala alacsony. Ilyen alakítással és verseléssel a múlt század derekán talán még a siker reményével jelenhettek volna meg a mostani pályamunkák valamely pályázaton. Ma azonban sem az irodalmi elmélet, sem a költői gyakorlat nincsen abban a téveteget, ingadozó habozásban, hogy Arany János után, a székely- s az éjszaki balladák ismeretével, a költői nyelv s a verstechnika mai fejlettségével ezeket a pályaműveket irodalmi színvonalra valóknak tekinthesse. Még a három legjobb sem. *Majláth Margit* székely ballada módjára indul, de elterjeng, ellasszódik, minden megrázó, minden esattanó nélkül; *Báthori Zsigmond* bőbeszédűvé válik és sem Báthori lelkében, sem a jelenetekben nincs fejlődés; *Radák Póli* a ballada liraiságát legjobban megközelíti, tárgya alkalmas balladai alakításra, azonban a történet elmondásában krónikás, szolgai, az előadásban közönségessé, a történet fordulóján izléstelené válik és feladatát lélektanilag megoldani meg sem kísérti. Ez a versbe szedett napi hír egyaránt sérti a költői és erkölcsi izlésnek tisztultabb fölfogását.

Ha mégis hosszasan foglalkoztunk az egész pályázattal, tiszteletet kívántunk mutatni az alapító iránt s megbecsülni nemes törekvését.

Ezek alapján tisztelettel javasoljuk, hogy ez alkalommal a pályadíjat kiadni ne méltóztassék.

Kolozsvárott, 1901. június 5-én.

Széchy Károly,

Csengeri János,

Erdélyi Pál,

a bíráló bizottság tagjai.

Erdélyi Múzeum-Egylet.

I.

Az E. M. E. ig. választmánya május 8-án *Szamosi* János alelnök vezetése alatt tartott ülésén a közgyűlés határozata következtében meghívást intézett a magyar orvosok és természettudósok vándorgyűléséhez (mely a nyáron Bártfán fogja tartani ülését), hogy 1903 nyarán Kolozsvárra jöjenek.

A Szolnok-Doboka vármegyei irodalmi, történelmi és etnografiai társulat az E. M. E. pénz- és éremgyűjteményei duplumaiból az erdélyi fejedelmek korára vonatkozó fölös példányokat kérvén: az ig. választmány elhatározta, hogy mihelyt a duplumok ki lesznek válogatva, szívesen rendelkezésére bocsátja a fölös példányokat cserébe a rokoncélú egyesületnek.

Veress Zoltán festőművész egy „*Ámor gyásza*“ cz. festményét ajándékozván a múzeumnak: a választmány a becses adományt hálás köszönettel fogadta és az adományozó művészt az 500 forintos igazgató tagok sorába vette fel.

Éjszaki Károly „Az ifjú Anacharsis útazása“ egyik példányát, a mely a rajta álló sajtókezű följegyzés tanúsága szerint *Deák Ferencz* tulajdona volt, felajánlotta cserében a könyvtárnak. Hálás köszönettel fogadtattott.

Számos folyóügy intéztetett el ezeken kívül.

II.

Az E. M. E. ig. választmánya június 5-én *gr. Esterházy* Kálmán elnöklete alatt tartott ülésén a magyar orvosok és természettudósok bártfai vándorgyűlésén képviseltetésével megbizta *gr. Esterházy* Kálmán elnököt és *dr. Udránszky* László ig. vál. tagot.

A M. Tud. Akadémia elnöksége értesítette az E. M. E-et, hogy a régi kedvezmény felújítása alapján kiadványait 1901-től ingyen megküldi az egylet könyvtárának. Hálás köszönettel fogadtattott.

III.

Az E. M. E. böleselet, nyelv- és történettudományi szakosztálya június 7-én *Szamosi* János elnöklete alatt tartott ig. vál. ülésére határozott a Kovács Sámuel ballada-pályázat sorsa felett. A kiküldött bíráló bizottság a beérkezett 36 pályamunka közül egyet sem ítélvén irodalmi becsűnek, a pályadíj ki nem adását javasolta. A választmány hozzájárult. (A bírálat egész terjedelmében jelen füzetünkben olvasható). A választmány ennek következtében a számba vett jeligés levélkéket a helyszínen megégette, a pályamunkákat áttette az E. M. E. irattárába. Az alapító-levél a pályadíj ki nem adása esetére úgy intézkedik, hogy a díjak tőkésítendőek és a felgyülemelő pályamunkák kiadására fordítandók.